

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
Кафедра всесвітньої історії та методології науки

Методика викладання історії
та історичних дисциплін
СЛОВНИК - ДОВІДНИК

Одеса - 2020

УДК 373.5.016:94

Рекомендовано вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 1 від 31. 08 .2020 р.).

Укладач: Яновська Л. Г. кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти:

Осипова Т. Ю. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Яворська Г.Х. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальних гуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Методика викладання історії та історичних дисциплін. Словник – довідник : навч. посіб. уклад. Л. Г. Яновська. Одеса : 2020. 100 с.

Навчальний посібник є довідником для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів спец. 014.03 Середня освіта (Історія) і допоможе їм орієнтуватись у професійній термінології. Також ним можуть скористатися вчителі закладів загальної середньої освіти, практичні психологи, соціальні педагоги, працівники методичних служб, слухачі курсів підвищення кваліфікації тощо.

У словнику подано зміст термінів, понять і категорій, які найчастіше зустрічаються в професійній діяльності працівників освіти. До словника введено також терміни і поняття суміжних до методики викладання наук (історії, педагогіки, психології, філософії, соціології, політології, економіки, медицини).

Вступ

У зв'язку з реформуванням закладів загальної середньої та вищої освіти існує потреба в навчальних посібниках, які розкривають суть термінів і понять, що допоможуть майбутнім і практикуючим учителям історії орієнтуватися в нових напрямках навчального процесу.

Навчальний посібник «Методика викладання історії та історичних дисциплін (словник – довідник)» упорядкований для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів спец. 014.03 Середня освіта (Історія). В словнику - довіднику комплексно розкрито та подано визначення основних понять та термінів, що застосовуються в професійній діяльності вчителів історії та викладачів закладів вищої освіти. Словник - довідник побудований за алфавітною системою. Мікроструктура словника є одночасно стислою та інформативною.

Навчальний посібник «Методика викладання історії та історичних дисциплін (словник – довідник)» орієнтований на нормативну термінологію з методики викладання історії та історичних дисциплін. У словнику - довіднику поруч із загальноприйнятими серед методистів з викладання історії понять та термінів представлені терміни дотичних до методики викладання історії наук, таких як педагогіка, психологія, філософія, соціологія, що допомагає ширше розкрити уяву читачів, щодо навчального процесу в школі.

Матеріали словника - довідника можуть бути корисними і для фахівців суміжних галузей – соціальних педагогів, практичних психологів, педагогів - організаторів тощо.

Упорядкований словник - довідник містить більш ніж 400 найуживаніших понять та термінів з методики викладання історії та історичних дисциплін.

Під час укладання словника - довідника було використано такі джерела:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник/ гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

2. Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі : Курс лекцій : навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О., 2012. 116 с.
3. Енциклопедія освіти. / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Закон України Про повну загальну середню освіту від 16. 01.2020 № 463-IX.
5. Закон України Про вищу освіту від 01. 07. 2014 №1556-VII.
6. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять / за ред. І. В. Артёмова. Ужгород : ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. 160 с.
7. Коваль О. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки : навчальний посібник. Вид. 2-ге. доповнене та перероблене. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 138 с.
8. Матеріали інтернет-видань.
9. Наказ МОН № 434 від 06.09.2000 року Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти.
10. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. За ред. З.Н. Курлянд. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 135 с.
11. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

А

Авторська школа – оригінальна загальнопедагогічна, дидактична, методична чи виховна система, опрацьована з урахуванням надбань психології, педагогіки, вікової фізіології та інших наук вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, яка реалізується під керівництвом чи за участю її автора (авторів) принаймні в одному освітньому закладі. Відомими в Україні є авторські школи В. Алфімова, П. Антонюка, М. Гузика, О. Захаренка, М. Палтишева, О. Сологуба, В. Хайруліної, М. Чемберджі, В. Шаталова, школа Артека та ін.

Автономія - право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності у прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку та межах, визначених законом.

Агресивність – будь-яка індивідуальна чи колективна дія, що завдає шкоди фізичному, психічному чи моральному буттю окремих осіб або людських груп і спільнот. Об'єктом агресивності може бути життя, здоров'я, психічний стан, матеріальний добробут, релігійні та моральні переконання, досягнення культури і цивілізації, а також політичні установи. Чинники, що спричиняють агресивність, можуть мати різну природу і часто діють у поєднанні - найважливішими з-поміж них є біологічні, психічні, суспільні (культурні, моральні, релігійні та ін.). Різновидом агресивності серед дітей є булінг (це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відносно іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним знущанням. Причин – безліч, а жертвою може стати кожен, хто не вписався у рамки того чи іншого колективу.

Адаптація до навчання – процес активного та свідомого пристосування учня до нових для нього педагогічних умов, до вимог нового

середовища, до вчителів, учнів, класу за допомогою різноманітних способів і засобів.

Адаптоване навчання – система навчання дітей з фізичними, психічними, інтелектуальними вадами.

Адаптація професійна – пристосування, включення працівника у виробниче середовище, звикання людини до вимог професії, засвоєння нею виробничо-технічних і соціальних норм поведінки, необхідних для виконання трудових функцій.

Адаптація соціальна (від лат. adaptatio – пристосування) – постійний процес активного пристосування особистості в умовах соціального середовища, прийняття особистістю соціальної ролі.

Академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Академічна свобода - самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом.

Акредитація – підтвердження державного статусу освітнього закладу, рівня реалізації ним освітніх програм, відповідності змісту і якості підготовки випускників до вимог державних освітніх стандартів, права на видання випускникам документів державного зразка про відповідний рівень освіти.

Аксіологічна компетентність – передбачає наявність у учнів умінь формулювати оцінки і версії історичного руху і розвитку (*оцінювати*: факти, дії, події, впливи, ролі, діяльність, риси, осіб, внесок, політики, реформи,

погляди, підходи, ідеї, ідеології, програми, документи, стратегії, концепції, підсумки, результати, наслідки, здобутки; порівнювати концепції, погляди, ролі, ідеї та цінності, результати діяльності, політики, реформ тощо; *висловлювати власні погляди й обґрунтовувати власну позицію(аргументувати ставлення)* до фактів, дій, подій, діяльності, взаємовідносин, проявів, ставлень, рис, осіб, політики, реформ, поглядів, підходів, ідей, ідеологій, програм, документів, стратегій, концепцій, підсумків, результатів; *виокремлювати* факти й емоційно-ціннісні судження автора.

Активізація процесу навчання – удосконалення методів і організаційних форм освітньо - пізнавальної роботи учнів, що забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність школярів у всіх ланках освітнього процесу.

Актуалізація – дія, яка передбачає вилучення засвоєного матеріалу із довготривалої чи короткотривалої пам'яті з метою використання його під час сприйняття нового матеріалу. Актуалізація — відтворення раніше засвоєних знань з історії, на які спирається вивчення нового навчального матеріалу, а також їх застосування, часто в новій ситуації. Актуалізація має стимулювати пізнавальну активність учнів. Актуалізація опорних знань є складовою частиною уроку.

Аналіз і синтез у навчанні (від грец. розклад, розчленування; з'єднання, складання) – застосування в освітньому процесі логічних прийомів, згідно з якими предмети і явища під час їх вивчення розглядаються за окремими ознаками (аналіз) і, навпаки в єдності їх частин (синтез). Взаємопов'язані і взаємозалежні методи наукового пізнання.

Аналіз уроку – аналіз і оцінка навчального заняття загалом або частково його структурних частин з метою вдосконалення освітнього процесу. Під час аналізу уроку звертається увага на діяльність учителя і діяльність учнів. Науковці пропонують загальний аналіз уроку, який послідовно охоплює весь урок, або аналіз конкретного етапу уроку.

Орієнтовний психолого - педагогічний аналіз уроку I. Загальні відомості

Дата, школа, клас, прізвище вчителя, кількість присутніх і відсутніх учнів, який урок за розкладом. Підготовленість приміщення до заняття (чисто, провітрено, добре освітлення); готовність учнів до роботи (наявність підручників, зошитів, ручок, їх розміщення на партах тощо); своєчасність початку уроку (за дзвінком чи були згаяні робочі хвилини). *Тема і дидактична мета уроку.* Визначення освітньої, виховної й розвивальної мети, чи доведено цілі уроку до свідомості школярів, яким способом (безпосередньо чи опосередковано). II Тип і структура уроку. **1.**

Відповідність типу і структури уроку його меті. **2.** Чіткість структури уроку.

Розподіл часу. III. Оцінка змісту навчального матеріалу. **1.** Відповідність

вимогам програми, підручника, досягнень відповідної науки, віковим

особливостям і підготовці учнів. **2.** Оцінка навчального матеріалу з позиції

освітніх, виховних і розвивальних можливостей, їх реалізація. **3.** Оцінка

навчального матеріалу з погляду завдань загальної, політехнічної і

професійної освіти. **4.** Оцінка навчального матеріалу з позиції єдності теорії і

практики, знань, умінь і навичок, зв'язку з життям. **5.** Достовірність

фактичного матеріалу (чи не припустився вчитель помилок під час пояснення

або в доборі вправ). IV. Оцінка методів, прийомів і засобів навчання. **1.**

Методи роботи вчителя та учнів, співвідношення роботи вчителя та учнів. **2.**

Прийоми активізації пізнавальної діяльності та стимулювання творчої

ініціативи учнів. **3.** Створення проблемних ситуацій, застосування елементів

дослідницького навчання; співвідношення пошукових, репродуктивних і

тренувальних методів. **4.** Самостійна робота учнів на уроці. **5.** Наочні

посібники (наскільки вдало дібрано наочні посібники, ТЗН, інструменти,

роздатковий матеріал оцінка методики їх використання). **6.** Види, методи і

форми перевірки та оцінки знань, умінь і навичок учнів. V. Оцінка

ефективності окремих етапів . **1.** Перевірка домашнього завдання: а) чи

перевірялися знання, уміння і навички учнів за домашнім завданням, як

розширювались і поглиблювались; б) які методи і прийоми застосовувались;

фронтальне чи індивідуальне опитування, письмові чи усні тренувальні вправи, самостійна робота учнів тощо: в) чи всі учні виконали домашнє завдання; г) чи з'ясовано і виправлено виявлені помилки; д) об'єктивність оцінювання знань, умінь і навичок учнів, дотримання критеріїв та загальноприйнятих педагогічних вимог.

2. Вивчення нового навчального матеріалу: а) подання вчителем нового матеріалу (евристична бесіда, елементи проблемності, самостійне опрацювання за підручником або дидактичними матеріалами тощо), рівень усвідомленості учнями нового матеріалу; б) дотримання послідовності й системи у викладі; в) виділення у темі головного, істотного, що полегшило б сприймання, осмислення, запам'ятовування навчального матеріалу; г) зв'язок нового з раніше вивченим матеріалом як з конкретного, так і з суміжних навчальних предметів, логічна послідовність окремих видів навчальної роботи; д) міжпредметні зв'язки; е) зацікавленість учнів матеріалом уроку; ж) правильність, своєчасність вживання наукової термінології учителем та учнями; з) однозначність і правильність постановки вчителем запитань.

3. Закріплення вивченого матеріалу: а) робота, спрямована на краще запам'ятовування учнями вивченого; б) оптимальний добір матеріалу для різних видів навчальної роботи: закріплення, повторення, систематизація й узагальнення; в) застосування прийомів самоконтролю (читання підручника, відтворення матеріалу вголос, подумки, переказування сусідові по парті тощо); г) помилки і способи їх виправлення; д) способи вироблення вмінь і навичок; е) застосування засвоєних знань на практиці, їх подальше поглиблення (які усні, письмові та практичні роботи виконувалися для цього); ж) диференційованість завдань відповідно до індивідуальних особливостей учнів.

VI. Розвиток учнів на уроці.

1. Розвиток самостійності і творчих здібностей учнів.

2. Навчання учнів прийомів логічного мислення порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, індукції, дедукції.

3. Розвиток образного мислення учнів.

4. Навчання учнів самостійно переносити знання і вміння в нову ситуацію, знаходити проблему в новій

функції об'єкта, самостійно комбінувати відомі способи для виконання певного завдання, бачити різні способи виконання завдання, будувати принципово "нові". 5. Навчання школярів виділяти основні ознаки предметів і явищ, добирати істотні, узагальнювати їх у поняття, що формувалось. 6. Добір вправ, які потребують пошуку й обов'язкового контролю за кожною дією. 7. Закріплення знань за допомогою включення їх у нові зв'язки з раніше вивченим і з новими життєвими фактами. 8. Навчання учнів прийомів логічної аргументації, всебічного розгляду предметів, планування.

VII Виховна робота на уроці. 1. Формування елементів наукового світогляду: природничо-наукових (розуміння природних явищ і процесів, ставлення до природи), гносеологічних (пізнання світу), суспільних (виконання обов'язків учнів, громадських доручень) тощо. 2. Моральне виховання. 3. Формування відповідального ставлення до праці, культура праці. 4. Естетичне виховання, зокрема формування естетичного ставлення до навколишнього середовища, на якому матеріалі проводилось (програмовому чи додатково дібраному). 5. Створення умов для реалізації активної внутрішньої позиції учнів відносно довколишнього середовища. 6. Здійснення індивідуального підходу у вихованні учнів.

VIII. Морально-психологічний клімат на уроці. 1. Поведінка учнів на уроці: а) рівень зацікавленості, сумлінності, дисциплінованості; б) активна розумова праця; в) цілеспрямованість і зосередженість уваги; г) напруженість у роботі сильних і слабких учнів; д) регуляція поведінки дітей (зацікавленість матеріалом, загальною робочою атмосферою в класі, волею вчителя тощо); є) порушення дисципліни їх причини, ставлення учнів до порушників; 2. Стиль роботи вчителя на уроці: а) володіння класом, уміння зосередити увагу учнів, створити робочу атмосферу, підтримувати дисципліну; б) вміння організувати роботу, зацікавити нею дітей, підвищити їхню активність; в) володіння творчими методами й прийомами навчання; г) знання дитячої психології (легко розуміє учнів, правильно визначав особливості пізнавальної діяльності кожного, рівень знань, вихованості учнів); д) особистість учителя (спостережливість, вдумливість,

винахідливість, акуратність, вимогливість, зовнішній вигляд, культура мовлення, поза міміка, жестикуляція тощо); е) культура педагогічної праці; ж) авторитет учителя в учнів. ІХ. Загальна оцінка уроку. 1. Позитивні моменти уроку, досягнення мети і завдань уроку. 2. Недоліки, помилки, аналіз їх причин. 3. Поради і рекомендації на майбутнє.

Аналітичні і синтетичні судження - класи суджень, які відрізняються один від одного способом встановлення їх істинності: істинність аналітичних суджень встановлюється за допомогою суто логічного аналізу термінів, що входять до судження; істинність синтетичних суджень встановлюється шляхом звернення до позалогічних міркувань, зокрема, до емпіричного досвіду.

Аналогія – міркування, в якому робиться висновок про наявність деякої ознаки в досліджуваного одиничного предмета (ситуації, події) на підставі його подібності за суттєвими рисами з іншим одиничним предметом (ситуацією, подією).

Антиципація (лат. anticipatio – визначення наперед) – у психології передбачення людиною майбутньої ситуації, на основі якого можливе здійснення своєчасних і відповідних дій. Має значення в різних видах практичної діяльності. Особливі вимоги до рівня розвитку антиципації як специфічної характеристики мислення ставить педагогіка та інші галузі діяльності людини, пов'язані із впливом на психічний стан інших людей (медицина, управління тощо).

Антропогенез – уявлення про еволюційний, філогенетичний процес виникнення і розвитку людини як біосоціальної істоти, органічно пов'язане з трансформацією її початкової інстинктоподібної трудової діяльності, формуванням свідомості, мови та поступовим переростанням первісних спільнот стадного типу у форми людської колективності.

Антропологія (від грец. – людина і – вчення) – наука, що вивчає походження, еволюцію, закономірності морфологічної організації людини та її рас і поширення їх на Земній кулі.

Антропологія педагогічна – система педагогічних поглядів, що ґрунтується на даних наук про людину. Вперше термін педагогічної антропології запровадив К. Д. Ушинський. Він доводив, що педагогіка як наука вивчає особистість, тому і має всебічно вивчати людину. З положенням К. Д. Ушинського про необхідність вивчення людини в конкретній життєвій обстановці пов'язана його ідея про народність освіти, яка полягає в тому, що система освіти повинна враховувати специфічні особливості історії і розвитку конкретного народу.

Аргументація – процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності. Структура аргументації складається із тези, аргументів і демонстрації. Розрізняють різні види аргументації: доказову та недоказову, пряму та непряму.

Асоціація – зв'язок між психічними явищами, за якого актуалізація одного з них викликає появу іншого.

Атестація – встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандартів вищої освіти.

Атестація науково - педагогічних працівників – визначення їхньої відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації, залежно від стажу педагогічної роботи, їм встановлюється кваліфікаційна категорія, визначається тарифний розряд оплати праці, присвоюється педагогічне звання.

Аудіовізуальні засоби (від лат. audio – чую і visus — бачення) – слухозорові засоби, що застосовуються в навчанні і дають можливість унаочнити пізнання дійсності за рахунок показу як конкретних речей (предметів і явищ), так і їх узагальнень (наприклад, моделі, карти). Дедалі більшу роль серед аудіовізуальних засобів відіграють технічні засоби: мультимедійні дошки, комп'ютери, проектори, телебачення тощо.

Б

База знань – сукупність формалізованих знань про предметну галузь, які подаються у вигляді фактів і правил, що виражають евристичні знання про методи розв’язування задач у певній предметній сфері.

Базова підготовка – навчання певної професії або інших видів діяльності, якими людина раніше не володіла та без якої неможливо здійснювати спеціальну підготовку з конкретних професій. Результати такого навчання розглядаються як необхідна база для подальшого оволодіння професійними знаннями і компетентностями.

Бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Для здобуття освітнього ступеня бакалавра на основі освітнього ступеня молодшого бакалавра або на основі фахової передвищої освіти заклад вищої освіти має право визнати та перезарахувати кредити ЄКТС, максимальний обсяг яких визначається стандартом вищої освіти.

Бесіда – діалогічний метод навчання, за допомогою якого вчитель спонукає учнів відтворювати раніше набуті знання, робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу. Бесіда в психології – це метод отримання інформації за допомогою словесної комунікації. *Основні різновиди навчальної бесіди (за В. В Ягуповим):* 1) вступна (зазвичай, проводиться перед початком навчальної роботи з метою з’ясування розуміння учнями запланованих навчальних заходів і перевірки їхньої готовності до певних освітньо-пізнавальних дій); 2) бесіда-повідомлення (базується на спостереженнях, певних документах тощо); 3) бесіда-повторення (проводиться для закріплення навчального матеріалу); 4) контрольна (використовується для перевірки засвоєних знань); 5) репродуктивна (використовується для відтворення матеріалу, який було

засвоєно раніше); 6) катехізисна (спрямована на відтворення відповідей, які вимагають тренування пам'яті); 7) евристична (педагог за допомогою вміло поставлених запитань скерує учнів на формування нових знань, висновків, правил, законів, логічних обґрунтувань на основі наявних знань і досвіду).

Біографічні методи – засоби дослідження життєвого шляху історичної особистості. Джерелом використання біографічних методів є письмові джерела, як-от: автобіографії історичних постатей, спогади сучасників історичних подій, монографії тощо.

Болонська декларація – декларація про міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, що підписана у 1999 р. у м. Болонья (Італія) на рівні відповідальних за вищу освіту міністрів 29 європейських країн і яка започаткувала Болонський процес зі створення привабливого і конкурентоздатного європейського простору вищої освіти. Декларацією проголошено основні цілі: запровадження зрозумілих і порівнюваних академічних ступенів та їх двоциклової організації; прийняття системи кредитів, аналогічної Європейській кредитній трансферно-накопичувальній системі; сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів; розвиток європейського співробітництва із забезпечення якості та європейського виміру вищої освіти.

Болонський процес - процес зближення і гармонізації систем освіти країн Європи в межах Болонської угоди, з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти.

Брейн - тестер (англ. BrainTester) – автоматизована система тестування знань, розроблена і впроваджена співробітниками Навчально-наукового інституту інформаційно-комунікаційних технологій ДВНЗ «УжНУ». Програмний комплекс BrainTester – це універсальна система тестування, мета якої – здійснення контролю якості засвоєння дидактичного матеріалу студентами освітніх закладів. Застосування системи: проведення поточного, тематичного, рейтингового, підсумкового контролю знань студентів та для

самоконтролю. Перспективним є використання системи в дистанційній формі навчання.

Булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

В

Валідність методики – у найзагальнішому значенні міра відповідності між тим, що закладено в конкретній методиці, і тим, що вона собою являє. Валідність методики визначається кореляцією її результатів з іншими критеріями якості, що вимірюється.

Варіативність освіти – можливість вибору різних варіантів змісту освіти залежно від освітніх потреб особистості. Є альтернативою інваріантної освіти, за якою всі учасники навчання здобувають однакові знання, уміння та навички.

Вербальна комунікація (лат. *Verbalis* – словесний) – спосіб передання інформації, що передбачає цілеспрямований словесний спосіб обміну певними повідомленнями, мовний бік яких має ієрархічну структуру (від фонему до тексту й інтертексту) і виступає в різних стилістичних різновидах (розмовна й літературна мова, діалекти й соціолекти, різні стилі та жанри).

Взаємодія – процес впливу об'єктів один на одного, що породжує їхній зв'язок, взаємозалежний обмін діями; організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності.

Викладання – термін, що характеризує роль учителя в освітньому процесі. Викладання включає: 1) діяльність учителя з безпосереднього передання й викладу знань учням; 2) діяльність з організації освітньо-пізнавальної діяльності учнів і управління нею.

Викладацька діяльність – діяльність, яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору.

Визначення – логічна дія, спрямована на відрізнєння об'єкта від інших об'єктів через встановлення його специфічних і типових ознак чи такого розкриття значення терміна певного об'єкта, що замінює опис його властивостей. У процесі визначення об'єкт береться в ідеалізованій формі. Відповідно до аналізу ознак чи знакових позначень об'єкта, визначення буває реальним і номінальним. Із гносеологічного погляду, визначення є встановленням істотних ознак об'єкта, що передбачає врахування відносності рівней пізнання сутності. Оскільки істотні ознаки виражаються в наукових поняттях, визначення виступає як розкриття та формулювання змісту понять у формі суджень за певними правилами.

Визначення понять – процес з'ясування змісту історичного поняття, тобто знаходження відмінних істотних ознак предметів, узагальнених у цьому понятті.

Виробнича (педагогічна) практика (грец. «*praktikos*» – дієвий, активний) – це процес застосування та закріплення теоретичних знань у закладах загальної середньої або вищої освіти з метою набуття професійного досвіду та практичних навичок.

Висновок – структурний складник міркування (або умовиводу); висловлення, в якому фіксують нове знання і яке отримують унаслідок його виведення (висновування) за допомогою певних логічних правил з інших висловлень - засновків міркування

Вимога – це метод виховання, що передбачає вплив педагога на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати чи загальмувати окремі види його діяльності. Вимога має бути доцільною, чітко сформульованою, зрозумілою й посиленою для дітей. Кожна висунута вимога обов'язково передбачає контроль за її виконанням. Залежно від конкретної педагогічної ситуації вчитель обирає форму вимоги, це може бути порада чи переконання, прохання, схвалення чи засудження, погрози тощо.

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Передання молодому поколінню суспільно-історичного досвіду; планомірна і цілеспрямована дія на свідомість і поведінку особистості з метою формування певних настанов, понять, принципів, ціннісних орієнтирів, необхідних умов для розвитку, підготовки до суспільного життя.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення виховної мети. Виховний захід має реалізовуватись як цілеспрямована взаємодія керівника з кожним вихованцем, дитячим колективом у цілому, з метою вирішення визначених виховних завдань. *Аналіз виховного заходу* 1. Відповідність змісту заходу поставленій педагогом меті. Підготовленість учнів до проведення заходу. Методико-організаційна структура заходу. Актуальність теми, відповідність її виховним завданням і вікові дітей. 2. Організаційні заходи: місце проведення, оформлення приміщення, форма учнів, своєчасність початку та чіткість проведення. Ступінь участі кожного учня в проведенні заходу. Дозування часу, доцільність його використання. 3. Наявність плану і конспекту виховного заходу, відповідність їх методичним

вимогам. 4. Пізнавальна цінність заходу. Які методи виховання застосовані при його проведенні, наскільки ефективно; доцільність та ефективність використання технічних засобів та наочних посібників. Використання при проведенні заходу інформації, раніше одержаної учнями на уроках, позакласних і позашкільних видах роботи. Відповідність форм і методів змісту, меті заходів та віку учнів. 5. Вихованість, активність, ініціативність, емоційність та самостійність учнів, Міжособистісні стосунки. Ставлення до проведеного заходу. Вироблення практичних умінь і навичок при проведенні виховного заходу. 6. Вплив проведеного заходу на формування соціальних установок, моральних почуттів, поглядів, переконань. 7. Педагогічний такт, організаційні здібності та вміння педагога. 8. Участь батьків та представників громадськості у заході. 9. Загальні висновки. Досягнення мети, виконання плану, програми. Чи раціонально використано всі умови виховання учня. Що заслуговує на узагальнення і поширення. Недоліки та рекомендації.

Виховуюче навчання – організація процесу навчання, за якого забезпечується органічний взаємозв'язок між набуттям учнями знань, умінь і навичок, засвоєнням досвіду творчої діяльності й формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного, до навчального матеріалу.

Вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною спеціальністю (кваліфікацією) на відповідному рівні вищої освіти, що за складністю є вищим, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Відновлювальне навчання – навчання, спрямоване на відновлення функцій, порушених унаслідок якогось захворювання. Особливо велике значення має відновлювальне навчання у випадках ураження головного мозку або периферійної нервової системи, які призводять до порушення функцій руху, мови, письма, читання тощо.

Відтворення – один із процесів пам'яті, під час якого відбувається оживлення свідомості у вигляді образів об'єктів, що колись сприймалися, уявлень, думок, почуттів, дій. Відтворення може бути мимовільним, що відбувається без спеціальної мети – пригадати, і довільним, що відбувається в освітньому процесі (цілеспрямований процес, який зумовлений свідомо поставленим завданням).

Вікові особливості учнів – специфічні особливості особистості, її психіки, які закономірно змінюються в процесі зміни вікових стадій розвитку.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності етапів психічного розвитку і формування особистості в період онтогенезу людини від народження до старості. Найбільше вивченими у віковій психології є дитинство, підлітковий і юнацький вік. Дитинство розподіляється на такі вікові періоди: 1) дитячий – від народження до 1 року; 2) переддошкільного вік – від 1 року до 3 років; 3) дошкільний вік – від 3 до 7 років; 4) молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років; 5) середній шкільний вік (підлітковий) – від 12 до 15 років; 6) старший шкільний вік (юнацький) – від 15 до 18 років.

Вправа – повторне виконання дії з метою її засвоєння. У різних умовах навчання вправа є або єдиною процедурою, у межах якої здійснюються всі компоненти процесу навчання – усвідомлення змісту її дії, її закріплення, узагальнення й автоматизація, – або однією із процедур поряд із поясненням і заучуванням, які передують вправі і забезпечують початкове усвідомлення змісту дії та її попереднє закріплення. Вправа в цьому випадку забезпечує завершення усвідомлення й закріплення, а також узагальнення й автоматизацію, наслідком чого є повне оволодіння дією й перетворення її, залежно від досягнутої міри автоматизації, в уміння або навички. Вправа може виконуватися відразу після пояснення навчального матеріалу, без попереднього заучування; при цьому закріплення повністю відбувається у процесі вправи.

Г

Галузь освіти – домен, зона, область змісту, що охоплюється освітньою програмою, курсом, модулем. Може бути широкою, вузькою (напрям) та деталізованою (спеціальність).

Галузь знань – гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти широка предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей.

Геніальність (обдарованість) – найвищий рівень розвитку інтелектуальних і спеціальних здібностей.

Географічний детермінізм – напрям у соціальній філософії і соціології, що обґрунтовує залежність розвитку суспільства від природно-географічних умов.

Герменевтичний метод в історії – інтерпретація історичних термінів, понять, застосування їх в інших навчальних предметах, уміння працювати з текстовим матеріалом, з письмовими історичними джерелами.

Гіпотеза (від грец. – основа, припущення) – науково обґрунтоване припущення чи факт, які перебувають поза межами безпосереднього спостереження, або закономірний зв'язок явищ, коли його ще не можна встановити за допомогою наукового доведення. Гіпотеза є методом наукового дослідження, однією з форм пізнання об'єктивної дійсності; даючи ймовірнісне знання про причину тих чи тих явищ. Гіпотеза тим самим ймовірно пояснює ці явища. Для творчого працівника в будь-якій царині діяльності (у тому числі й педагогічній) уміння будувати й перевіряти гіпотезу – важливий засіб розв'язання різноманітних розумових задач.

Гіпотетико - дедуктивний метод – метод наукового дослідження, який полягає у висуванні гіпотез про причини досліджуваних явищ і виведенні висновків із цих гіпотез шляхом дедукції. Якщо одержані наслідки відповідають усім фактам, наведеним у гіпотезі, то ця гіпотеза визнається достовірним знанням. Гіпотетико - дедуктивний метод є важливою

складовою частиною методологічної науки, він дає змогу перевірити будь-яку наукову гіпотезу у складі гіпотетико-дедуктивної теорії. Проте застосування гіпотетико - дедуктивного методу у відриві від інших методів пізнання (аналітичного, синтетичного, індуктивного тощо) не дає змоги встановити причини і виявити закономірності досліджуваних предметів, процесів.

Гностичні здібності – це такі особистісні якості, що забезпечують людині, з одного боку, швидке і точне розпізнавання предметів, явищ, а, з іншого, – успішне оперування відображеними образами дійсності (знаками, поняттями, ідеями).

Головні структурні компоненти історичного матеріалу – головні факти, теоретичні положення, висновки, узагальнення, міжпредметні та внутрішньокурсів зв'язки, неголовні факти, які допомагають розкрити суть історичного факту, події, явища.

Готовність – стан особистості, який дозволяє їй успішно увійти в професійне середовище і швидко розвиватися в професійному відношенні.

Графів-метод (граф-модельовання) – прийом пізнання, що застосовується для досліджень у педагогіці, психології та методиці викладання. За допомогою теорії граф - модельовання досліджують проблеми оптимізації змісту навчального матеріалу і методики формування системи наукових понять. У психології застосовується під час вивчення процесів мислення, а також динаміки соціально-психологічних процесів.

Групова дискусія – колективне обговорення якого-небудь питання. Широко використовується як метод вироблення і прийняття управлінських рішень, є найбільш поширеним методом активного навчання. Може бути використана у двох формах: у формі методу аналізу конкретних ситуацій і у формі колективного самоаналізу, під час якого учасники обговорюють події, що відбулись у групі в ході навчання.

Гуманність (від лат. humanus - людський) – зумовлена моральними нормами і цінностями система настанов особистості на соціальні об'єкти

(людину, групу, живу істоту), яка представлена у свідомості переживаннями співчуття й реалізується у спілкуванні і діяльності через сприяння, співучасті, допомоги.

Гуманізація освіти – центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їх людинотвірної функції. Важливим складником гуманізації освіти є її гуманітаризація, тобто сприяння самовизначенню особистості в національній та світовій духовній культурі. Гуманізація освіти є реалізацією в ній гуманістичного підходу, який протистоїть авторитарному та ліберальному підходам.

Гуманітарна освіта – сукупність знань у галузі соціально-гуманітарних наук і пов'язаних з ними практичних навичок та вмінь.

Д

Девіантна поведінка – поведінка з відхиленням від прийнятих у суспільстві правових або моральних норм. Основні види девіантної поведінки – злочинність і аморальна поведінка, що кримінально не карається.

Дедукція – у традиційній логіці перехід від загального до окремого; одна з форм умовиводу, за якої на основі загального правила логічним шляхом з одних положень, як істинних, з необхідністю виводиться нове істинне положення.

Дедуктивний спосіб пізнання – характеризується рухом думки від загального до одиничного (від правила до прикладу). Широко використовується в освітньому процесі з метою викладу навчального матеріалу і його засвоєння учнями. Дедуктивний спосіб пізнання відіграє значну роль у становленні логічного мислення, сприяє розвитку вміння використовувати наявні знання під час засвоєння нових, логічно обґрунтовувати конкретні положення, доводити правильність своїх думок;

виховує підхід до кожного факту чи явища як до ланки єдиного ланцюга взаємопов'язаних і взаємозумовлених явищ. Це сприяє розвиткові активності й продуктивності мислення. Дедуктивний спосіб пізнання тісно пов'язаний з індуктивним, який полягає в переході від одиничних фактів, прикладів до загального положення. Правильне співвідношення дедуктивного способу пізнання та індукції забезпечує повноцінність знань. Дедуктивний спосіб пізнання та індукція пов'язані між собою так, як синтез і аналіз

Державний стандарт освіти – це сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня.

Дефектологія (лат. Defectus – вада і грец. logos– слово, вчення) – наука, що досліджує різноманітні аспекти навчання і виховання дітей із проблемами фізичного та психічного розвитку.

Дивергентні здібності особистості (лат. divergere – розходитися) – здатність особистості породжувати різноманітні оригінальні ідеї в нерегламентованих умовах діяльності. Дивергентні здібності особистості пов'язують з дивергентним мисленням, особливістю якого є готовність особистості висувати безліч однаково правильних ідей щодо одного й того ж об'єкта творчої діяльності.

Дидактика вищої школи – галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання в закладах вищої освіти, а також виховання у процесі навчання.

Дискусія (від лат. discussio – розгляд, дослідження) – метод навчання, спрямований на інтенсифікацію та ефективність освітнього процесу за рахунок активної діяльності учнів (студентів) у пошуках наукової істини.

Диспут – прийом (щодо методу переконання) формування переконань і свідомої поведінки шляхом суперечки, дискусії у процесі вербального спілкування з членами первинного колективу чи іншої групи. **Дидактика** – частина педагогіки, в якій науково розроблено теорію навчання й виховання, представлено зміст, методи та організаційні форми освітнього процесу.

Дидактогенія – психологічний стан учня, який викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя, вчителя, керівника тощо, негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація тощо), негативно впливає на його діяльність й міжособистісні стосунки.

Дидактична мета – очікуваний, раніше запланований викладачем результат навчальної діяльності, спрямований на поліпшення засвоєння учнями знань, набуття вмінь та навичок.

Дидактичний матеріал – особливий тип наочного навчального посібника, переважно карти, таблиці, набори карток з текстом, цифрами або малюнками, реактиви, рослини, тварини тощо, які роздаються учням для самостійної роботи в класі і вдома або демонструються вчителем перед усім класом.

Дидактична гра – метод імітації (наслідування, відображення), прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за правилами, що надані або виробляються самими учасниками.

Дисперсійний аналіз ([англ. analysis of variance \(ANOVA\)](#)) – статистичний метод аналізу результатів, які залежать від якісних ознак. Дисперсійний аналіз дозволяє аналізувати вплив різних чинників на досліджувану змінну.

Диспозиційна концепція – концепція, що характеризує соціальну поведінку особистості залежно від стану її готовності до певного способу дії.

Дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, переважно, за технологіями дистанційного навчання. *Технології дистанційного навчання* складаються з педагогічних та інформаційних технологій дистанційного навчання. *Педагогічні технології дистанційного навчання* – це технології опосередкованого активного спілкування з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи учнів/студентів зі структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. *Інформаційні*

технології дистанційного навчання – це технології створення, передання і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу освітнього процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Диференціація – організація освітнього процесу з урахуванням домінуючих індивідуальних або групових особливостей учнів.

Диференційоване навчання – це така організація навчального процесу, за якої створюються певні умови, які дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенційні навчальні можливості. Диференційоване навчання – давно відомий і ефективний засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності, застосування якого має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються у підготовці учнів.

Діалог (грец. *Διάλογος* – «розмова») – форма усного чи письмового почергового обміну висловлюваннями (репліками, питаннями і відповідями) між двома і більше людьми, специфічна форма спілкування і комунікації.

Діалогові технології – сукупність форм і методів навчання, заснованих на діалоговому мисленні у дидактичних системах суб'єкт - суб'єктного рівня: (учень-учитель, учень-автор, учитель-автор тощо). Діалогові форми навчання вважаються найбільш поширеними серед інших сучасних технологій.

Діалектичне мислення – це вміння бачити в явищах єдність протилежностей, боротьбу цих протилежностей, виявляти тенденції їх розвитку, бачити зародження нових.

Діалогічна модель – конструювання навчальних програм. Діалогічна модель виходить переважно з потреб учнів. Для визначення цих потреб учителі на першому етапі вступають у діалог з учнями, для яких призначена ця програма. Надалі вони прагнуть узгодити наявний навчальний матеріал із виявленими в учнів потребами та інтересами. Модель активно залучає школярів у розроблення навчальних програм, причому їхні потреби та

інтереси одержують пріоритет над соціальними та науково-дисциплінарними аспектами змісту програми.

Діагностика – сукупність прийомів контролю й оцінки, що спрямовані на вирішення завдань оптимізації освітнього процесу, удосконалення навчальних програм і методів педагогічного впливу.

Діяльність – процес (процеси) активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, під час якого суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби, досягає мети. Діяльністю можна назвати будь-яку активність людини, якій вона сама надає деякий сенс. Діяльність характеризує свідомий бік особистості людини (на відміну від поведінки).

Діяльнісний підхід в освіті - спрямованість освітнього процесу на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь особистості, застосування теоретичних знань на практиці, формування здібностей до самоосвіти і командної роботи, успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію. Діяльнісний підхід це не сукупність окремих освітніх технологій чи методичних прийомів. Це методологічний базис, на якому будуються різні системи навчання зі своїми конкретними технологіями, прийомами і теоретичними особливостями. Діяльнісний підхід є альтернативним методу трансляції знань і їх пасивного засвоєння, дозволяє досягти освітніх цілей, що втілюють потреби суспільства і держави.

Доведення, доказ - логічна форма встановлення істинності тієї чи тієї думки на основі знань, істинність яких безсумнівна. У доведенні розрізняють тезу - судження, істинність якого треба довести; аргументи - судження, за допомогою яких доводять істинність тези; демонстрацію - спосіб логічного виведення тези з аргументів.

Дослідницький метод навчання – за класифікацією методів за типом (характером) пізнавальної діяльності (І. Лернер, М. Скаткін) метод навчання, який передбачає творче засвоєння знань, виконує досить важливі функції. Методика використання дослідницького методу навчання передбачає такі етапи: спостереження і вивчення фактів, виявлення суперечностей у предметі

дослідження (постановка проблеми); формулювання гіпотези щодо розв'язання проблеми; побудова плану дослідження; реалізація плану; аналіз і систематизація одержаних результатів, формулювання висновків. Дослідницький метод навчання активізує пізнавальну діяльність осіб, які навчаються, але вимагає значних витрат часу й енергії учасників навчального процесу та їхньої серйозної попередньої підготовки. Дослідницький метод навчання передбачає організацію пошукової, самостійної, творчої діяльності учнів. Цей метод формує в учнів інтерес до історії, стимулює їх до наукового пізнання в процесі пошуком діяльності тощо.

Дуалізм (від лат – подвійний) – філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості, бінарності) субстанцій. В освіті використовують поняття бінарних уроків.

Е

Евристичний метод . – створення третього типу проблемних ситуацій (рідше - другого) – суперечності між теоретично можливим способом вирішення проблеми і практичною його нездійсненністю. Організація уроку історії із застосуванням евристичного методу навчання передбачає постановку вчителем проблеми, формування протиріч, де учні самостійно роблять відкриття на кожному етапі.

Експеримент - емпіричний метод пізнання явищ дійсності в умовах спеціального відтворення природних закономірностей на підставі певної наукової теорії, що визначає мету, спосіб проведення та інтерпретацію результатів експерименту. Використовується як засіб зіставлення теоретичних моделей з реальними фізичними процесами.

Експеримент в освіті (лат. experimentum – проба, дослід, випробування) – спеціально організований процес перевірки на практиці ефективності наукових ідей, положень, гіпотез із питань розвитку різних сегментів освіти.

Екскурсія — колективне відвідування музею, пам'ятного місця, виставки, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою,

спортивною або розважальною метою. Показ об'єктів відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста – екскурсовода, який передає аудиторії бачення об'єкта, оцінку пам'ятного місця, розуміння історичної події, пов'язаної з цим об'єктом. Урок - екскурсія – особливий вид навчальних занять, який проводиться за межами класної кімнати для безпосереднього сприйняття і спостереження учнями об'єктів та явищ, пов'язаних із вивченням програмового матеріалу. Такий урок проводиться поза шкільної установи, це свого роду заняття під відкритим небом. Навчальна екскурсія – це форма організації навчання поза межами школи, спрямована на вивчення учнями певних явищ, процесів, предметів шляхом їх “живого споглядання” і безпосереднього сприймання. *Види* навчальних екскурсій: *за змістом*: загальноосвітні, краєзнавчі; *за часом*: короткотермінові, тривалі; *за місцем* в освітньому процесі: вступні, супровідні, підсумкові. Навчальна екскурсія – форма навчальної роботи, що дозволяє організовувати спостереження і вивчення різних предметів та явищ у їх природних, звичних умовах (природа, історичні місця та ін.), або в музеях, на виставках тощо.

Елективність навчання (англ. election, elective – обирати, вибір, обраний) – принцип можливості вибору навчання. Елективність навчання означає надання можливості людині, яка навчається, свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання та оцінювання результатів навчання.

Електронний репозитарій – сховище наукових публікацій – єдиний електронний архів результатів науково-дослідної роботи, статей, методичних розробок викладачів і науковців університету, навчальних кваліфікаційних робіт студентів для їх централізованого зберігання й надання відкритого доступу до них світовій академічній спільноті.

Емпатія (від англ. – співчуваю, вміння поставити себе на місце іншого) – 1) розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи, емоційна чуйність, пристрасне проникнення її проблемами та інтересами; 2) співпереживання, співчуття як спроба індивіда поставити себе на місце

іншого, переймання проблемами іншої людини як своїми власними, що спонукає здебільшого до надання допомоги; 3) позараціональне пізнання особистістю внутрішнього світу інших осіб – співчуття – як загальнолюдська здатність емоційно відгукуватися на переживання і страждання оточуючих, що має соціокультурне походження і залежить від рівня соціального і духовного розвитку особистості (за А. Фурманом).

ECTS – європейська система перезарахування залікових кредитів, що передбачає введення системи обліку навчального навантаження, зрозумілої для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента під час вивчення певного курсу або його частини (блоку), а також, яку частину загального річного навчального навантаження займає певний курс (або блок курсу) в освітньому закладі, що визначає кредити.

Етнопедагогіка (грец. *ethnos* – народ, *paidagogike* – наука про виховання і навчання людини) – наука про досвід народу у вихованні підростаючих поколінь, відображений у морально-етичних ідеалах, поглядах на мету і засоби формування людини, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання дітей.

3

Загальні компетентності – компетентності, які формуються у здобувача вищої освіти в процесі навчання за певною освітньою програмою, мають універсальний характер і можуть бути перенесені з контексту однієї освітньої програми в іншу.

Заклад вищої освіти – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей

Закономірності навчання (дидактичні) – об’єктивні, стійкі і суттєві зв’язки в освітньому процесі, що зумовлюють його ефективність: 1) спрямованість навчання на розв’язання завдань всебічного і гармонійного розвитку особистості учня; 2) зміст освіти закономірно залежить від його завдань, що відображають потреби суспільства, рівень і логіку розвитку науки, реальні навчальні можливості і зовнішні умови навчання; 3) залежність процесу навчання від навчальних можливостей учнів (зовнішніх і внутрішніх), які відображають рівень розвитку інтелектуальної, емоційної і вольової сфер особистості, рівень знань і вмінь, навичок навчальної праці, ставлення до навчання, фізичний стан і працездатність; 4) активно-діяльнісний характер навчання; 5) взаємозалежність навчально-пізнавальної активності учня і рівня розвитку його мотиваційної сфери; 6) забезпечення успіхів і досягнень учнів у процесі навчання; 7) методи, форми і засоби навчання закономірно залежать від його завдань та змісту; 8) взаємозв’язок усіх компонентів процесу навчання закономірно забезпечує міцні, усвідомлені і дієві результати навчання, розвитку і виховання; це стійкі педагогічні явища, які базуються на повторюваності фактів, навчальних дій і є теоретичною основою принципів навчання.

Закономірності історичного розвитку – встановлення об’єктивних внутрішніх, суттєвих зв’язків між історичними явищами і процесами. Задля засвоєння закономірностей історичного процесу науковці пропонують навчити учнів відслідковувати певні групи зв’язків між історичними явищами. Перша група - причинно – наслідкові зв’язки, друга – локальні зв’язки і третя група - часові зв’язки.

Закріплення знань, умінь та навичок – спеціальна робота вчителя з реалізації дидактичного принципу міцності засвоєння учнями навчального матеріалу.

Запам’ятовування – узагальнена назва процесів, що забезпечують утримання матеріала в пам’яті, це важлива умова подальшого відтворення набутих знань.

Засоби навчання – матеріальні або ідеальні об'єкти, що використовуються в освітньому процесі як носії інформації та інструменти діяльності педагога для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. У вузькому значенні під засобами навчання розуміють навчальні й наочні посібники, демонстраційні обладнання, технічні засоби тощо; у широкому – усе те, що сприяє досягненню цілей освіти, тобто всю сукупність, методів, форм, змісту, а також спеціальних засобів навчання.

Здатність – властивість індивіда, що визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності.

Здібності – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності.

Здобувачі освіти - вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти.

Знання – факти, відомості, наукові теорії, закони, поняття, системно закріплені у свідомості людини. Знання – це особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються знання в поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість. Знання, виступаючи складником світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси, характер. Вони є одним із джерел нахилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань.

Зміст освіти – система дидактичних і методичних наукових знань, практичних умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості.

Зміст історичної освіти – вивчення суспільства в різні історичні періоди та в різних аспектах: суспільно-політичні, економічні, історико-культурні, демографічні тощо. Основними складниками змісту шкільної історичної

освіти є: система наукових історичних знань: головні історичні факти, історичні зв'язки – локальні, хронологічні, причинно-наслідкові, мотиваційні; основні історичні категорії та поняття, явища, процеси і провідні тенденції історичного розвитку; комплекс умінь, навичок і способів діяльності з отримання, аналізу, інтерпретації та подання історичної інформації; досвід творчої діяльності із застосування історичної інформації; комплекс ціннісних ставлень до історичних подій, постатей, явищ, процесів і теорій, які їх пояснюють.

Зміст технології навчання – органічне поєднання науково обґрунтованого і раціонально дібраного змісту та організаційних форм, що створюють умови для збагачення мотивації, стимулювання активізації освітньо-пізнавальної діяльності студентів.

Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) – це оцінювання результатів навчання, здобутих особою на певному рівні освіти, що проводиться спеціально уповноваженою державою установою (організацією).

Зорова пам'ять – вид пам'яті, де домінувальну роль у запам'ятовуванні й відтворенні сприйнятого відіграє зоровий аналізатор.

I

Ігрові технології – дидактичні системи використання в освітньому процесі різноманітних ігор, під час виконання яких формуються вміння розв'язувати завдання на підставі компромісного вибору (театралізовані, ділові та рольові ігри, імітаційні вправи, індивідуальні тренінги; розв'язання практичних ситуацій і задач, комп'ютерні програми тощо).

Ідеалістичне розуміння історії – філософське тлумачення суспільного розвитку заснованого на ідеях, волі, вірі, прагненнях, теоріях, вченнях, свідомості людей. Ідеалістичне розуміння історії постає як поширення принципів ідеалізму на осмислення історичних подій, процесів, явищ.

Ілюстративність у навчанні – вид наочності, що полягає у використанні на заняттях у школі творів живопису, прикладів з художньої

літературі, документів, кінофільмів і телепередач. Ілюстративність посилює емоційне сприймання навчального матеріалу, збагачує знання й допомагає їх закріпленню; сприяє застосуванню різних методів і форм навчальної роботи й не виокремлюється в особливий метод навчання. Ступінь застосування ілюстративності має бути педагогічно виправданим, оскільки зловживання нею може порушити логіку й систему навчання, негативно вплинути на активність розумової діяльності учнів.

Ілюстрація в підручнику (від лат. – живий опис, наочне зображення) – зображення, що пояснюють, тлумачать або доповнюють текст за допомогою наочних образів; один із найпоширеніших засобів застосування наочності в навчанні. Зміст ілюстрації підручника має сприяти засвоєнню основних ідей та наукових понять навчального предмета. Доповнюючи створений на основі тексту образ, ілюстрації уточнюють, роблять його більш зримим, відіграють важливу роль у розвитку мислення дітей. До ілюстрації підручника ставиться вимога їх дидактично обґрунтованого зв'язку з текстом.

Імітаційні методи навчання – методи активного (інтерактивного) навчання, що передбачають роботу з моделлю ситуації у процесі імітації.

Індивідуалізація процесу навчання історії – організація освітнього процесу вивчення історії, передбачає вибір методів, способів, прийомів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, рівня розвитку їхніх пізнавальних здібностей до навчання.

Індивідуальна освітня траєкторія – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план;

Індивідуальна програма розвитку – документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов’язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання;

Індивідуальний навчальний план – документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів

Індукція – використання в навчанні умовиводу, за допомогою якого відбувається рух думки від часткового до загального, від історичних фактів до їх узагальнень. Застосовується в єдності і взаємозв’язку з дедукцією.

Індуктивний метод – спосіб міркування, що полягає в одержанні ймовірних висновків про певні загальні зв’язки та властивості (або гіпотез про можливі причини чи наслідки досліджуваних явищ) на підставі аналізу окремих фактів (спочатку повідомляють факти, демонструють досліди, наочні посібники, організується виконання вправ, які поступово підводять учнів до узагальнень, визначення понять, формулювання законів).

Інновація – створення і впровадження різних новинок, що породжують значущі зміни в соціальній практиці. Інноваційна діяльність – це процес який не є формалізованим. *Інноваційна педагогічна діяльність* – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду; цілеспрямована педагогічна діяльність, орієнтована на зміну й розвиток освітнього процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики. Діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Інноваційна компетентність педагога – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

Інноваційні освітні технології у ЗВО – це науково-обґрунтована і унормована за метою підготовки спеціалістів, змістом освіти, місцем і терміном навчання система форм, методів, засобів і процедур, що використовується для організації та здійснення освітнього процесу та підтримують етапи реалізації нововведень у цей процес.

Інтегрований урок – урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. Доцільність інтегрованих уроків зумовлена завданнями інтеграції знань, умінь і навичок учнів з основ наук. Також це міждисциплінарне поєднання уроків, спрямоване на комплексне пізнання теми, законів, ідей з метою отримання школярами більш поглибленого розуміння тієї чи тієї ситуації.

Інтерес, цікавість – емоційний вияв пізнавальних потреб людини, дуже важливий для формування різноманітних навичок та інтелекту. Інтерес – єдина мотивація, що здатна зробити роботу приємним заняттям упродовж певного проміжку часу. Цікавість як процес є необхідним елементом для розвитку творчості. Види інтересу (Г. Д. Шкарлупина): пізнавальний інтерес (головна рушійна сила в пізнанні); аморфний інтерес (пасивність у навчанні, схильність до репродуктивної діяльності); широкий інтерес (різноманітність у предметній спрямованості); ситуативний інтерес (виникає як реакція на новизну, яскравість, неочікуваність, проблемність); відносно стійкий інтерес (результат дії комплексу стимулювальних засобів навчання); стійкий інтерес (переважання внутрішньої мотивації).

Інтернет-адикція (лат. залежність) – залежність особистості від інтернет-сайтів; розлад, що здійснює негативний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову чи психологічну сфери

діяльності; нездатність контролювати час свого перебування у віртуальній реальності.

Інновації в навчанні – процес створення, поширення нових засобів (нововведень) для роз'яснення тих педагогічних проблем, які досі вирішувалися по іншому, а також результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних розв'язань різноманітних педагогічних проблем: нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї; форми й методи навчання, нестандартні підходи в управлінні. Інноваційне навчання, на відміну від традиційного, спрямоване не на навчальний предмет і виклад студенту/учню певного обсягу знань, а на розвиток його особистості.

Інклюзія (від англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі. І насамперед тих, які мають фізичні, розумові чи ментальні порушення. . Поняття інклюзії близьке за значенням з поняттям інтеграція та протилежне до сегрегація.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

Інтерактивні технології навчання – колективна форма організації навчальної діяльності, що здійснюється з урахуванням інтересів і запитів, життєвого і професійного досвіду у формах партнерської взаємодії від суб'єктів навчального процесу. Інтерактивне навчання спрямоване на забезпечення спільного процесу пізнання, отримання знань, умінь, навичок, здобуття необхідних компетенцій у спільній діяльності через діалог, полілог студентів /учнів між собою й викладачем, а також через пряму взаємодію з навчальним оточенням або освітнім середовищем, що забезпечує високий рівень мотивації до навчання і моделює реальність, у якій учасники знаходять для себе галузь застосування набутого досвіду. При цьому відбувається постійна зміна видів навчальної діяльності: ігри (ділові, рольові, сюжетні, імітація, громадські слухання), дискусії (дебати, дискусія (у стилі

токшоу))), робота в малих групах, проектно-аналітична робота, невеликий теоретичний блок (міні-лекція).

Інтеграційні технології – дидактичні системи, що забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і вмінь, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, уроків, навчальних днів.

Інформаційна компетентність – передбачає вміння працювати з джерелами історичної інформації (*ідентифікувати* історичне джерело; *користуватися* довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації; *систематизувати* навчальну інформацію шляхом складання таблиць, схем, планів; *визначати* наявність різних поглядів на інтерпретацію факту, події чи процесу; *самостійно аналізувати та інтерпретувати* інформацію з різних джерел (текстів, фрагментів історичної літератури, письмових і речових історичних джерел, ілюстрацій, фондів та експонатів музеїв, історичних пам'яток).

Інформаційно - рецептивний метод навчання (пояснювально-ілюстративний) - викладач організовує сприймання та усвідомлення учнями інформації, а учні здійснюють сприймання (рецепцію), осмислення і запам'ятовування цієї інформації.

Історія (від грецьк. - дослідження, оповідь про минуле, пізнане) – 1) Реальний процес розвитку суспільства в цілому, його різновидів, окремих цивілізацій, етносів, країн, а також форм, сфер, явищ та інших виявів життєдіяльності суспільства. 2) Наука, що досліджує минуле суспільства з метою більш адекватного розуміння його сучасного та визначення перспектив розвитку в майбутньому.

Історія шкільний предмет – навчальний предмет, змістом якого є ознайомлення учнів з процесом розвитку людського суспільства, його матеріальної і духовної культури. Підведення до розуміння історичних закономірностей.

Історична освіта – в Концепції історичної освіти в системі загальної середньої освіти задекларовано, що історична освіта це формування

світоглядних позицій молоді, співзвучних потребам часу, консолідацію українського суспільства, підготовку молодої людини до життя у відкритому світі, зорієнтованому на ліберальні й демократичні цінності, прищеплення пошанування нею власної самобутності, стабільності і злагоди в державі через гармонійне поєднання індивідуальної й колективної типів історичної пам'яті різноманітних соціальних груп та етнічних спільнот і підготовки людини, здатної критично зіставляти інформацію з різних джерел, розуміти виклики часу, діяти в ситуації, що швидко змінюється, реалізувати себе в полікультурному та багатоетнічному середовищі, керуючись загальнолюдськими цінностями. Водночас, набуття молоддю історичної компетентності постає дієвим чинником формування суспільної свідомості та гуманітарної політики держави. **Метою** шкільної історичної освіти є: створення умов для розвитку інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, визначення нею власної ідентичності; розвитку й саморозвитку молодої людини як вільної особистості, здатної самореалізовуватись у сучасному багатоманітному світі та брати участь у житті демократичного суспільства; виховання відповідального громадянина і патріота України. **Завдання** історичної освіти полягають у наданні учням можливостей: отримати й засвоїти системні знання про головні події, явища, процеси та тенденції в історії України, Європи та світу і сформулювати цілісний науковий світогляд; розуміти, яким чином минуле вплинуло на ідентичність, сучасну культуру, цінності та ставлення; визначати, вибирати та використовувати увесь спектр історичних джерел, включаючи текстові, візуальні та усні джерела, артефакти і оточуюче історичне середовище, у тому числі музеї, архіви, історичні пам'ятки тощо; представляти відповідні обґрунтовані та структуровані пояснення минулого, а також свої знання і розуміння історії в різній формі з використанням відповідного понятійного апарату; досліджувати аспекти родинної, регіональної та загальнонаціональної історії та їх зв'язок з більш широким історичним контекстом; використовувати інформаційно-комп'ютерні технології для пошуку та дослідження інформації

про минуле, про процес накопичення історичних знань, а також про те, як відбувається їх відбір і запровадження до наукового та суспільного обігу розвивати інтерес до історії як сфери знань і предмету та сформувати власні освітні запити щодо історії з умінням їх задовольняти; долучитися до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурної традиції українського народу і людської цивілізації в цілому. **Функції** історичної освіти: 1) пізнавально-розвивальна (засвоєння наукових знань, які розкривають закономірності існування суспільства); 2) пізнавально-навчальна (формування вмінь і навичок самостійного пошуку наукових знань, роботи з історичним матеріалом, його систематизації і аналіз); виховна (формування особистості).

Історико - культурна компетентність – це здатність до багатовимірної уяви про історичні процеси і явища, розуміння альтернативності і варіативності історичних процесів, ціннісне ставлення до минулого як основи людського досвіду, свідомості і діяльності.

Історичний час – часова характеристика історичного процесу. Історичний час визначається завдяки хронології і датуванню, календарю, астрономічному часу.

Історичний простір – сукупність економічних, природно-географічних, суспільно-культурних і політичних процесів, що відбуваються на певній території. У кожного історичного дослідження є територіальні межі.

Історичні джерела – все, що створила людина в результаті взаємодії з довколишнім середовищем, як-от: предмети матеріальної культури, звичаї, пам'ятки писемності (історичні документи) тощо. До *письмових історичних документів* належать документи актового характеру (грамоти, закони, укази, статистичні і слідчі документи тощо), розповідально - описові документи (літописи, хронології, мемуари, листи тощо) та документи художнього слова (міфи, байки, пісні, прислів'я тощо). Для того, щоб використовувати документ на уроці він має відповідати *цілям та задачам* вивчення історії, програмі з *всесвітньої історії та історії України* для загальноосвітніх

закладів, відображати основні факти епохи, документ має бути доступним дітям певної вікової категорії за змістом та обсягом, мати належну наукову та літературну цінність. *Аналіз історичного документа (пам'ятка):* час і місце створення історичного документа; автор; оцінка достовірності і повнота опису; оцінка інформативності документа; висновки. *Методика роботи з історичним документом:* I етап – виділення теми, в ході вивчення якої можна використати історичний документ; учитель добирає відповідні до теми документи; підготовка роздаткового матеріалу; II етап – учитель роздає дітям роздатковий матеріал; знайомство з пам'яткою щодо роботи з історичним документом; III етап – відповіді учнів з аналізом документа; IV етап – підсумок діяльності.

Історичний факт – найменша одиниця історичних знань, знання про минуле, достовірність якого доведена історичною наукою. Специфікою історичного факту є його неповторюваність і невідтворюваність. За типами факти поділяють на факти - події (одиничні факти, що мали місце в історії один раз, у конкретному місці, з певним колом історичних постатей), факти - явища (факти, які багато раз повторювалися в історії), факти - процеси (факти, що відображають взаємозв'язок та причинно - наслідкові зв'язки).

Історична подія – сукупність взаємопов'язаних історичних фактів, що характеризують обмежений у просторі й часі логічно завершений фрагмент минулого. Розрізняють прості події, які містять невелику кількість фактів, і складні, які містять у собі кілька фактів.

Історичне явище – комплекс ознак аналогічних історичних фактів, які мали місце на певній території впродовж історичного періоду і певною мірою його характеризують.

Історичний процес – зміна суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками. *Пам'ятка* до вивчення історичного процесу (на прикладі воєн): 1) причини і характер війни (основні протиріччя, що призвели до війни, співвідношення сил перед війною, плани кожної із сторін, підготовчі дії до війни); 2) хід

війни (початок війни, етапи війни та головні битви, закінчення війни, значення війни для воюючих сторін та вплив на розвиток міжнародних відносин, умови миру,); 3) причини, що вплинули на розвиток війни (боєздатність армії, хід війни, вплив характеру війни на підтримку населення); 4) історичні діячі, які приймали участь у війні.

Історичний образ – результат відображення того чи того об'єкта у свідомості людини. Історичний образ, як і інший образ, є об'єктивним за своїм джерелом, за об'єктом, який він відображає, і суб'єктивним за способом (формою) існування. Історичний образ виникає як результат історичного опису.

Історична особистість – аналіз філософської, методичної та психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що під «історичними особами» або «історичними постатями» ми розуміємо людей з яскраво вираженою індивідуальністю, які зробили вагомий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної науки. *Пам'ятка* характеристики історичного діяча: 1) історичні умови, при яких жив і діяв історичний діяч; 2) завдання, які історичний діяч намагався вирішити і якими методами; 3) чиї інтереси представляв історичний діяч; 4) як його особисті якості впливали на його діяльність; 5) оцінка результатів діяльності історичної особистості.

Історична карта – різновид наочності, що є умовно-графічним просторовим зображенням історичних об'єктів та фактів, і ґрунтується на відомостях історичної географії. Видами історичних карт є: світові, материкові, карти держав, тематичні і узагальнювальні.

К

Календарно - тематичний план – документ, який учитель складає на початку навчального року на підставі програми для загальноосвітніх закладів з історії (всесвітньої та історії України), що регламентує діяльність

учителя історії на період навчального року. Календарно - тематичний план учитель складає для кожного класу окремо. План перевіряється (на відповідність навчальній програмі та розкладу занять) завучем з навчальної роботи та затверджується директором школи.

Картографічні вміння – здатність учнів сприймати й досліджувати факти та об’єкти в історичному просторі, використовуючи прийоми роботи з історичними картами (читати історичну карту (визначати географічне положення, регіони розселення народів, торгові шляхи, зміни в кордонах країн тощо); користуватися картою як джерелом знань; заповнювати контурну карту, працювати на великих оглядових настінних мапах; складати картосхеми воєнних подій тощо

Категоріальний аналіз (за М. Ярошевським) – це спосіб вивчення певного боку буття, який дає можливість осмислити сутність певної галузі знання і її відділеність від інших, які мають власні категорії і поняття. Тобто, категоріальний аналіз дозволяє “перекласти” будь-яку інформацію мовою теорії і методики професійної освіти. Категорії і поняття педагогічного дослідження складають оболонку всього дослідницького процесу, завдяки якій можна досягти певної однозначності в тлумаченні його результатів.

Кваліфікація – офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту.

Кваліфікаційна робота – це самостійна науково-дослідна робота, що готується з метою перевірки якості отриманих під час навчання у ЗВО знань, умінь та навичок та отримання освітнього рівня «бакалавр», «магістр».

Класифікація методів навчання – групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв’язків. Найпоширенішими в педагогіці є такі класифікації методів навчання: 1) за джерелом передання і сприймання навчальної інформації: словесні, наочні, практичні (Петровський, Є. Голант); 2) за характером пізнавальної діяльності учнів:

пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частково пошуковий, дослідницький (І. Лернер, М. Скаткін); 3) залежно від основних дидактичних цілей і завдань: методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки й оцінювання знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов): методи усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів щодо осмислення й засвоєння нового матеріалу, роботи щодо застосування знань на практиці й вироблення вмінь і навичок, перевірки й оцінювання знань, вмінь і навичок (І. Харламов); 4) класифікація з позиції цілісного підходу до діяльності в процесі навчання: методи організації і здійснення освітньо-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивації учіння, контролю й самоконтролю в навчанні (Ю. Бабанський).

Класно-урочна система навчання – організація освітнього процесу де учні групуються в окремі класи згідно з віком та рівнем знань. Основною формою навчання в такій системі є урок. Зміст навчання в кожному класі визначається навчальними планами і програмами. Уроки відбуваються за сталим розкладом на підставі навчального плану в навчальному кабінеті.

Класний керівник – учитель, який поряд із викладанням того чи того навчального предмета здійснює загальну роботу з об'єднання зусиль учителів, які працюють у тому чи тому класі, координації їхніх вимог для досягнення найкращих результатів у виховній і навчальній роботі з учнями класу. Класний керівник повинен добре знати умови життя учнів, вивчати їхні інтереси, запити та індивідуальні особливості. Класний керівник працює в тісному контакті з учителями класу, батьками, намагається досягти єдності педагогічних вимог до учнів з боку школи й родини. Основні обов'язки класного керівника визначено у Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, Статуті закладу середньої загальної освіти.

Клінічний метод у психології – тривале дослідження особистості, що передбачає спостереження, педагогічний експеримент задля дослідження

різних сторін особистості і встановлення психологічного діагнозу. Клінічний метод найчастіше застосовується для дослідження закономірностей розвитку психічних процесів у дитячому віці.

Когнітивна психологія (від лат. знання, пізнання) – напрям у психології, що вивчає структуру й перебіг пізнавальних процесів людини.

Когнітивний компонент історичної свідомості – це система історичних фактів, подій, явищ, дат, історичних діячів, термінів, теоретичних знань з історії, що допомагають розвивати здібності учня / студента орієнтуватися в історичному процесі.

Колоквіум (від лат. colloquium – розмова, бесіда) – одна з форм навчальних занять у системі освіти, що має на меті виявити й поліпшити знання студентів. Виникли в середньовічних університетах і духовних академіях. Зараз застосовується переважно у закладах вищої освіти однак без оцінки виявлених на колоквіумі знань.

Компетентність людини – це спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються в процесі навчання. Вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності. *Компетентність* – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у житті й навчанні. Компетентність є особистісним утворенням, яке виявляється в процесі активних самостійних дій людини. *Компетентність* – це здатність і готовність індивіда ефективно будувати суб'єктно значущу взаємодію із соціальним оточенням та діяльність на основі отриманих знань і сформованих умінь. Вона передбачає не конкретну обізнаність та інформованість людини, а успішне розв'язання складних проблем, які виникають у відношеннях з іншими людьми, в практичному житті під час виконання соціальних ролей громадянина країни, члена родини, покупця та виборця, у ході вибору майбутньої професії, при використанні нових сучасних інформаційних технологій тощо. Може розглядатись як певна

модель результату освіти, як вирішальна умова та показник успішності людини в житті взагалі й у професійній діяльності зокрема. *Компетентність* – це сукупність (система) знань і умінь у дії. Вона може виявлятися на різних рівнях у кількох сферах життєдіяльності індивіда: сфері особистої ідентифікації, сфері поведінки, взаємодії з соціальним оточенням і соціальними інститутами, а також різноманітної діяльності людини. А. Богуш охарактеризувала компетентність як таку характеристику людини, яка залежить від набутого психічного розвитку, креативності, саморозвитку, самореалізації. До її головних характеристик можна віднести: універсальність, соціальність, багатофункціональність, інтелектуальність.

Компетенція – в перекладі з латинської «competentia» означає коло питань, щодо яких людина добре обізнана, поінформована і має певний досвід (Пометун О.О). Компетенція – це готовність суб'єкта ефективно організувати внутрішні і зовнішні ресурси для постановки і досягнення мети. Під внутрішніми ресурсами розуміються знання, вміння, навички, над предметні вміння, компетентності (способи діяльності), психологічні особливості, цінності тощо (Г. Селевко). Освітня компетенція – вимога до освітньої підготовки, виражена сукупністю взаємопов'язаних смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності учня по відношенню до певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності. Компетенція (за А. Дахіним) – це сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що є заданими до відповідного кола предметів і процесів та необхідними для якісної продуктивної дії стосовно них.

Компетентнісний підхід в освіті – це спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток компетентностей особистості того, хто навчається

- 1) *ключові компетентності* – стосуються спільного (метапредметного) змісту освіти;
- 2) *міжпредметні галузеві компетенції* – стосуються певного кола навчальних предметів і освітніх галузей;
- 3) *предметні компетенції* –

конкретні по відношенню до двох попередніх рівнів компетенції, що мають конкретний опис і можливість формування в рамках навчальних предметів; 4) *загальнопредметні компетентності* визначаються для кожного навчального предмета і розвиваються впродовж всього терміну вивчення предмета; вони відрізняються високим ступенем узагальненості і комплексності; 5) *спеціально-предметні компетентності* визначаються для кожного предмета, вони розвиваються для кожного року навчання, виходячи зі загальнопредметних компетентностей і є стадіями, рівнями їх набуття.

Комунікація (від лат. communico – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. communis – спільний) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передання та одержання інформації.

Комп'ютерні технології або інформаційні технології (ІТ) – це узагальнена назва технологій, що відповідають за зберігання, передання, обробку, захист та відтворення інформації з використанням комп'ютерів. Сучасне виробництво, наука, культура, спорт та економіка неможливі без застосування комп'ютерних технологій.

Конспект (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Конспект складається з плану, стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Конспектування є одним із способів активізації пізнавальної діяльності учнів. У процесі конспектування учні вчаться виділяти головне з прочитанного чи почутого, коротко, чітко й послідовно викладати матеріал, встановлювати зв'язок між окремими думками. Конспектування розвиває логічне мислення і вдосконалює культуру мови. У шкільній практиці конспектування застосовується в тих випадках, коли цього вимагає характер матеріалу, який вивчається.

Концепція (від лат. conceptio – сприйняття) – система понять про ті чи ті явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій;

основна ідея будь-якої теорії. Термін «концепція» вживають також для позначення головного задуму в науковій, художній політичній та інших видах діяльності людини. Тривалий час у теорії пізнання концепцію розглядали як форму знання, що виражає істотне в мисленні. У цьому плані концепцію протиставляли відчуттям, сприйманням, уявленням та судженням, що виражають окремі прикмети.

Концепція дослідження – система початкових теоретичних положень, яка є основою дослідницького пошуку. У процесі наукового пошуку прийняті початкові положення перевіряють, розвивають, коригують, за необхідності – відкидають (зміна або модернізація концепції).

Контрольні роботи в школі – це форма організації навчальної діяльності, основною метою якої є перевірка якості знань логічно завершеного блоку навчального матеріалу. Письмові контрольні роботи можуть застосовуватися під час вивчення історії і поділяються на види: письмові відповіді на поставлені запитання, письмова робота – роздум, аналіз діяльності історичного діяча, історичного факту тощо. Як вид письмової роботи в ході перевірки знань з історії використовуються тестові завдання (завдання з вибором однієї правильної відповіді з чотирьох варіантів, на встановлення відповідності (логічні пари), на встановлення правильної послідовності завдань, завдання з вибором трьох правильних відповідей із семи запропонованих). Контрольні роботи проводяться після вивчення теми чи розділу, курсу, наприкінці семестру, навчального року й на екзаменах.

Контент-аналіз – якісно-кількісний метод вивчення документів, що характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Предметом контент-аналізу можуть бути як проблеми соціальної дійсності, котрі висловлюються чи навпаки приховуються в документах, так і внутрішні закономірності самого об'єкта дослідження. Популярність контент-аналізу ґрунтується на тому, що цей метод дозволяє виміряти людську поведінку (якщо вважати, що вербальна поведінка є її формою). На відміну від

опитувань, контент-аналіз вимірює не те, що люди говорять, що зробили чи зоблять, а те, що вони справді зробили.

Корекційно-розвиткові послуги (допомога) – комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, спрямованих на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

Критичність мислення – прагнення все аналізувати, піддавати оцінці, не приймати все на віру, уміння правильно оцінювати свої дії, здібності, виявляти і визначати свої помилки.

Л

Ліцензія – дозвіл держави на здійснення певного виду діяльності. Перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, визначає держава. До нього включають всі види освітніх послуг, у тому числі професійна підготовка населення.

Логіка навчального предмета – послідовність змісту предмета, порядок його вивчення в передбачених програмою зв'язках окремих частин і елементів.

Логічна компетентність – передбачає вміння визначати та застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів (*визначати* сутність понять, ідей, теорій; *виявляти* послідовність, ознаки, особливості, риси, подібності, відмінності, зміни, зв'язки, погляди, підходи, тенденції, процеси; напрями розвитку об'єктів, процесів, діяльності, політик; *визначати* мотиви, зміст, принципи, засади, закономірності, причини, наслідки, результати, значення дій, діяльності, політик, подій, процесів; аналізувати, класифікувати та *обґрунтовувати* судження, умовиводи, висновки; *доводити істинність чи хибність* суджень і умовиводів; *робити індуктивні і дедуктивні умовиводи* на підставі понять і суджень) (Пошетун О.).

Логічна класифікація – багатоступінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення й отримання нових знань щодо об'єктів поділу. Результатом логічної класифікації є система співпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а нові поняття (члени поділу) є видами цього роду, видами видів тощо.

Логічне мислення – це вид розумового процесу, при якому людина використовує логічні конструкції і поняття. Сформоване логічне мислення дає можливість мислити точно й послідовно, не допускаючи протиріч у своїх міркуваннях, та вміння викривати логічні помилки. Логічну форму міркування можна представити за допомогою спеціальної мови логіки, а образну форму світосприйняття – за допомогою такої ж спеціальної мови образів (Ясінський М.). Складові мислення: тлумачення, застосування, аналіз, синтез і оцінка знання.

Локалізація історичних подій – це віднесення події до конкретного простору, місця знаходження, показ на карті й словесний опис історичного факту (події, явища, процесу) та історикогеографічного об'єкту. К.О. Баханов виокремлює групу соціально-історичних умінь, до яких відносить вміння локалізувати історичні події в часі, локалізувати історичні події у просторі, оцінювати історичні факти, характеризувати історичну особу та ін. *Локалізація подій у часі* має прикладний характер. Зводиться до математичних розрахунків і на рівень наукового розуміння часу учнів не підносять. Хронологічні вміння передбачають: визначення тривалості і послідовності подій; зіставлення історичних подій між собою; зіставлення процесів із певним періодом в історії; зіставлення однотипних процесів вітчизняної та всесвітньої історії; складання хронологічних і синхроністичних таблиць. *Локалізація подій у просторі* ставить перед собою питання: як географічне середовище впливає на історичний процес.

Лекція – інформаційно-монологічний виклад навчального матеріалу. В ЗВО лекція це основна форма проведення навчальних занять яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. *Проблемна лекція* передбачає створення

проблемної ситуації, вирішуючи яку разом з учнями, лектор проводить своїх слухачів у світ знань нової інформації. *За змістом і формою* надання інформації лекції поділяють на такі види: настановчі, проблемні, інформаційні, підсумкові, узагальнювальні, оглядові. *Функцій лекції*: освітня, розвивальна, виховна, організаційна.

М

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Магістерська робота – це самостійна науково-дослідницька робота випускника, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора - продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання. Структура магістерської роботи включає: титульний аркуш; зміст; вступ; розділи і підрозділи основної частини; висновки; список використаних джерел; додатки.

Мета навчання – ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання (освітня – озброєння учнів науковими знаннями, спеціальними й загальнонавчальними вміннями, навичками; розвивальна – розвиток мови, мислення, пам'яті, творчих здібностей, рухової та сенсорної систем; виховна – формування світогляду, моралі, естетичної культури тощо).

Мета уроку історії - навчальна (які основні знання (історичні факти, події, явища, історичні поняття) зі змісту уроку учень повинен засвоїти, що має бути сформовано); розвивальна (які вміння мають бути сформовані на основі здобутих знань (складати план, працювати з контурною картою, будувати логічну схему тощо)); виховна (які якості змістом історичного матеріалу уроку можна формувати: моральні, естетичні, правові, екологічні, загальнолюдські тощо)).

Мета і засоби (філософське поняття) – поняття, які характеризують певні елементи поведінки і діяльності людини. Мета – усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, що зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Засоби - предмети, способи дії, поведінки, соціальні інститути, за допомогою яких досягається певна мета; сукупність елементів діяльності, спрямованої на осмислення, покладання, реалізацію мети.

Методика – 1) визначений спосіб здійснення практичної чи теоретичної діяльності; алгоритм конструювання і організації педагогічної діяльності; 2) галузь науки (відпрацювання методики навчання тощо), функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних наукових знань; 3) знання про конкретні способи здійснення будь-якої діяльності (методика планування, методика педагогічного керівництва тощо).

Методика викладання історії – педагогічна наукова дисципліна, яка досліджує процес навчання історії з метою використання його закономірностей для підвищення ефективності освіти, виховання і розвитку підростаючого покоління. *Мета* навчального курсу: підготувати студентів до практичної роботи в загальноосвітній школі. Основні *задачі* методики навчання історії: познайомити майбутніх учителів історії з теоретичними основами методики викладання історії та альтернативними підходами до процесу навчання історії; напрацювати практичні вміння та навички, які необхідні вчителю історії для забезпечення ефективного навчання історії; підготувати майбутніх учителів історії до формування в учнів національної

самосвідомості, почуття патріотизму; розвивати у студентів бажання до професійного зростання та саморозвитку.

Метод – (від грецьк. шлях дослідження, теорія, вчення) - систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів. Метод окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу. Метод включає стандартні та однозначні правила (процедури), що забезпечують достовірність знань, які формуються.

Методи навчання в ЗОШ – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання освітньо-виховних завдань. (див. класифікація методів навчання в загальноосвітньому закладі)

Методи навчання в ЗВО – це система способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів на заняттях, спрямована на досягнення навчальних, дидактичних і виховних цілей і завдань, тобто оволодіння знаннями, уміннями, навичками і досвідом виховання. У дидактиці розрізняють загальні і спеціальні методи навчання. *Загальні методи* (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда) застосовують під час вивчення різних дисциплін. *Спеціальні методи* залежать від специфіки вивчення дисципліни. Це методи різноманітних досліджень пошукового змісту. Залежно від джерел одержання знань методи навчання поділяються на *словесні* (інформаційні), *наочні* і *практичні*. Словесні методи розділяють на монологічні (пояснення, лекція, інструктаж) та діалогові (бесіда, семінар, диспут, дискусія). Наочні методи включають ілюстрацію (плакат, діапозитив); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл); спостереження (технологія, операція). До практичних методів належать самостійна робота, моделювання, виконання розрахункових завдань. *Проблемно-пошуковими методами* є: дійові

(вирішення задач, побудова графіків); евристичні (бесіда, обговорення, дискусія); пошуковий (курсове проєктування); дослідницькі (наукова праця, дипломне проєктування); методи проблемного викладу навчального матеріалу. *Логічні методи* включають індуктивний (від часткового до загального); дедуктивний (від загального до часткового); аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування.

Метод навчання історії – це впорядкований спосіб взаємодії учасників освітнього процесу, спрямований на досягнення цілей і завдань історичної освіти. Відповідно критерієм для класифікації методів навчання історії може бути характер цієї взаємодії, насамперед, між викладачем і студентами. Виходячи з цього критерію і враховуючи класифікацію Є.Голанта, О.Пометун та Г.Фрейман розподіляють методи навчання історії на пасивні (умовно-пасивні), активні й інтерактивні.

Методи виховання – 1) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямовані на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери і потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки та діяльності, а також їх корекція і вдосконалення. Методи виховання поділяють на: методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування їх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад); методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки і діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення); 2) це першооснова діяльності вихователя, що спрямована на формування позитивних загальнолюдських рис учнів, їх світогляду та певних переконань.

Метод проєктів – сукупність освітньо-пізнавальних засобів і дій студентів, які дозволяють вирішити ту чи ту проблему в результаті

самостійних пізнавальних дій та передбачають презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності. Як педагогічна технологія цей процес є сукупністю дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю сутністю (Є. Полат).

Методи наукового дослідження навчання історії – педагогічне спостереження, експеримент (констатувальний, формувальний), аналіз практики викладання, тестування, співбесіда, анкетування, прогнозування, діагностика.

Методологія (від грецьк. – шлях дослідження чи пізнання, – вчення) – 1) сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети; 2) вчення про методи пізнання світу, сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до об'єкта її пізнання; 3) шлях до будь-чого, засіб досягнення мети, об'єднання прийомів дослідження, що використовуються в будь-якій науці; 4) стратегія наукового пошуку, яка спирається на усвідомлення завдань, методів, ціннісних характеристик, вирішення наукових проблем; 5) сукупність принципів та настанов, які передують отриманню наукового знання й зумовлюють головні способи, методи його отримання та характер усієї наукової діяльності.

Методологія науки - один з основних розділів методології; складна і структурована самостійна теоретична дисципліна, яка вивчає весь комплекс явищ, що належать до інструментальної сфери науки та наукової діяльності, їх осмислення та функціонування.

Методологія наукового пізнання визначається як система знань про вихідні положення педагогічної науки, яка включає в себе обґрунтування і структуру наукової теорії на основі узагальнення емпіричних фактів, а також спирається на принципи та методи одержання наукової інформації відповідно до загальних тенденцій розвитку науки.

Методи перевірки та оцінювання знань, умінь та навичок – способи виявлення ефективності реалізації основних завдань навчання. Форми та прийоми перевірки знань: 1) перевірка фактичного матеріалу (робота над текстом з помилками, складання плану по темі, тестовий контроль, фронтальна бесіда, контрольний зріз знань, індивідуальна відповідь тощо); 2) перевірка історичних понять та термінів (дати визначення поняття та терміну); 3) перевірка знань хронології (хронологічні диктанти, складання хронологічної таблиць, синхронізація подій, співвіднесення дат тощо); 4) перевірка картографічних умінь (самостійна робота з контурною картою, формування питань до карти, картини, ілюстрації тощо).

Метод усного контролю – усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. У ході індивідуального опитування вчитель ставить перед учнем декілька запитань, під час фронтального – серію логічно пов'язаних між собою запитань перед усім класом. Правильність відповідей визначається вчителем, коментується. За підсумками контролю виставляються оцінки. Під час його використання учні вчаться логічно мислити, аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, набувають досвіду обґрунтування власної думки, позиції.

Метод письмового контролю – письмова перевірка знань, умінь та навичок. Здійснюється за допомогою контрольних робіт, творів, переказів, диктантів, письмових заліків, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і впродовж усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз).

Метод графічного контролю – метод перевірки, який передбачає відповідь учня у вигляді складеної ним узагальненої наочної моделі, що відображає певні відношення, взаємозв'язки об'єкта або їх сукупності.

Метод програмованого контролю – полягає у висуванні до всіх учнів стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань.

Метод практичної перевірки застосовують з таких предметів, що передбачають оволодіння системою практичних умінь і навичок. Таку перевірку здійснюють під час лабораторних і практичних занять.

Метод самоконтролю – усвідомлене регулювання учнем своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилок та їх виправлення.

Метод самооцінки передбачає критичне ставлення учня до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне оцінювання досягнутих успіхів

Методична гра — це імітація реальної дійсності штучно відтворених педагогічних ситуацій. *Методика* проведення гри передбачає: визначення конкретного педагогічного або предметного завдання; організація гри з визначенням ролей її учасників; педагогічний аналіз гри.

Методологічні інновації – зміни в підходах до навчання історії, що впливають з нових поглядів на рушійні сили та закономірності процесу навчання, роль і характер взаємин учасників освітнього процесу тощо (психолого-педагогічний аспект); на сутність історії як науки, особливості історичних явищ і процесів тощо (науково-історичний аспект).

Методичні рекомендації (методичні вказівки) – навчальне або виробничо-практичне видання роз'яснень з певної теми, розділу або питання навчальної дисципліни, роду практичної діяльності, з методикою виконання окремих завдань, певного виду робіт, а також заходів.

Міжпредметні зв'язки – це зв'язки між основами наук навчальних предметів, а точніше – між структурними елементами змісту, вираженими в поняттях, наукових фактах, теоріях. Ураховуючи, що наукові факти, закони, теорії формуються через поняття або виражають зв'язок між ними, то можна вважати, що міжпредметні зв'язки – це зв'язки між поняттями в різних предметах; це узгодженість між навчальними предметами, що дозволяє розглядати факти і явища реальної дійсності з різних боків, з позицій різних навчальних предметів.

Модуль – логічно завершена частина навчальної дисципліни, засвоєння якої має завершитися контролем знань, умінь та навичок.

Модульне навчання – технологія навчання, сутність якої полягає в тому, щоб той, хто навчається, міг самостійно працювати із запропонованими йому індивідуальними програмами, що містять банк інформації та методичні рекомендації щодо виконання завдань.

Модель (від лат. *modus* - міра) - у загальному розумінні аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу), фрагмента реальності, артефактів, витворів культури, концептуально-теоретичних утворень тощо.

Моделювання - науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей (предметних, знакових чи мислених систем), що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів (О. Мороз).

Мотивація навчання історії - система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Суб'єктивне ставлення учнів до вивчення історії, в основі якого є свідомо поставлена мета. Мотиви навчання історії умовно можна роділити на *соціальні* (усвідомлення цінності історії, розуміння соціальної значущості історії, бажання зайняти певну позицію в суспільстві, орієнтування на засоби взаємодії з іншими людьми) і *пізнавальні* (інтерес до вивчення історії, до оволодіння новими історичними знаннями, орієнтація на засвоєння засобів навчання та на самоосвіту).

Мовленнєва компетентність – передбачає вміння будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії.

Музейна педагогіка - це наукова дисципліна на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему.

Н

Навчання – цілеспрямований процес передання й засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини.

Наочні засоби навчання – один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання будується на конкретних образах за допомогою зображення (наочності), що безпосередньо формує в учнів образну уяву про історичне минуле. За змістом наочні засоби розділяють на: монументальні (піраміди Давнього Єгипту, Колізей); предмети матеріальної культури (археологічні знахідки); спеціально виготовлена предметна наочність (макети, моделі); образна наочність (навчальні картини, репродукції); умовно-графічна наочність (схематичні малюнки, історичні карти, аплікації, схеми, графіки, діаграми); технічні засоби навчання (кінофільми, діафільми, аудіо записи, комп'ютери) (Т. Н. Глазиріна).

Навчальна картина – наочні посібники створені художниками або ілюстраторами до тем шкільного курсу історії. Науковці розділяють навчальні картини на такі види: типологічні (показують повторювані в історії факти, події, явища), подієві (створюють уявлення про одиничні події), культурно-історичні (на них зображені предмети побуту, пам'ятки матеріальної культури, архітектури) та портрети (на них зображено образи історичних діячів).

Навчальна програма для закладів середньої освіти – загальнообов'язковий документ, в якому визначено принципи побудови курсу, задачі історії, основні знання, вміння та навички, необхідні для розвитку учнів певного віку.

Навчальна програма для ЗВО – це нормативний документ, в якому визначається зміст навчальної дисципліни, кількість годин аудиторної, самостійної та індивідуально-дослідної роботи здобувачів вищої освіти, форми контролю знань, умінь та навичок та рекомендовану літературу й джерела.

Навчальний посібник - книга, яка розширює межі підручника, містить додаткову, найновішу і довідкову інформацію. До навчальних посібників належать збірники вправ і задач, хрестоматії, словники, довідники, історичні та географічні карти, книги для позакласного читання, слайди, кінофільми, магнітофонні записи.

Навички – психічне новоутворення, підконтрольне свідомості і вироблене шляхом вправ, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної та нервово-психологічної енергії. Навички в навчанні – навчальні дії, яких набувають внаслідок багаторазового виконання автоматизований характер.

Навчальне середовище – сукупність умов, що стимулюють сприйняття навчальної інформації, розвиток пізнавальної активності та наповнення середовища навчально-предметним змістом.

Наукове пізнання – це форма процесу пізнання, головною функцією якого є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Передусім у структурі наукового пізнання виокремлюються емпіричний і теоретичний рівні. *Емпіричний рівень* наукового пізнання включає в себе спостереження, експеримент, групування, класифікацію та опис результатів спостереження і експерименту, моделювання. *Теоретичний рівень* наукового пізнання включає в себе висунення, побудову та розробку наукових гіпотез і теорій; формулювання законів; виведення логічних наслідків із законів; зіставлення один з одним різних гіпотез і теорій, теоретичне моделювання, а також процедури пояснення, передбачення й узагальнення.

Науковий світогляд – це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до довколишньої дійсності і самої себе.

Невербальна комунікація – засоби, за допомогою яких здійснюється спілкування. До таких відносять: 1) оптико-кінетичну систему (жести, міміка, пантоміміка); 2) пара-екстралінгвістичну систему (інтонація, немовні додатки, паузи); 3) систему «контакту очима» (візуальні засоби); 4) систему організації простору і часу комунікації (дистанція, розташування).

Нестандартний урок – це навчальне заняття, яке характеризується незвичайними задумом та організаційною формою. І. П. Підласий зазначив, що нестандартний урок – це імпровізоване навчальне заняття, яке має нетрадиційну (невстановлену) структуру, а структура уроку прямо залежить від типу уроку, оскільки структура уроку – це сукупність, послідовність і зв'язок елементів (етапів), з яких він складається. Якщо нестандартний урок не матиме певної структури, то освітній процес буде стихійним.

О

Обдаровані діти – діти, у яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності. Ознакою обдарованості дитини є випереджальний розвиток її інтелекту відносно її віку. Для обдарованих дітей характерні висока активність розуму, підвищена схильність до розумової діяльності, інтерес до певного виду діяльності, елементи оригінальності в ній, потяг до творчості.

Об'єкт (від лат. *objectas* – предмет, явище) – фрагмент дійсності, на який спрямовано практичну або пізнавальну діяльність суб'єкта. Об'єкт відтворюється в знанні на основі практично перетворювальної взаємодії з ним суб'єкта.

Об'єкт вивчення методики навчання історії як науки є процес навчання: процес педагогічної взаємодії між учителем і учнями, спрямований на формування особистості й розвиток особистості дитини засобами історії.

Образ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної реальності у свідомості людини. Образи поділяють на чуттєві (відчуття, сприймання, уявлення) та уявні, що існують у вигляді понять, позбавлених чуттєвої наочності. У науці пізнавальні образи об'єднуються в суворо впорядковані, обґрунтовані й апробовані системи (наукові ідеї, гіпотези, теорії). Своєрідністю відзначаються образи художні в мистецтві.

Образна пам'ять – вид пам'яті, який характеризується переважним використанням під час запам'ятовування й відтворення зорових, слухових та інших уявлень. Фізіологічною основою образної пам'яті є певне співвідношення двох сигнальних систем з досить високим розвитком першої сигнальної системи. Образна пам'ять значною мірою залежить від характеру діяльності людини й може бути розвинута у процесі вправ.

Образне мислення – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу й поєднання образів. Образне мислення чітко виражене в дитячому віці. На ньому значною мірою ґрунтуються процеси оволодіння індивідом соціальним досвідом у ранньому дитинстві й підлітковому віці. Деякі педагоги і психологи вважають образне мислення основною формою мислення.

Онтогенез – це індивідуальний розвиток людини як організму із закладеною в ньому філогенетичною програмою. Цією програмою визначається нормальна тривалість життя, послідовна зміна вікових стадій, вирішальних моментів цілісності людського організму: зачаття, народження, дозрівання, зрілість, старіння, старість.

Опонент (від лат. *opponere* – той, що протиставляє, заперечує) –

- 1) особа, яка заперечує чи спростовує думки доповідача, оцінює працю дисертанта під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня.
- 2) супротивник у диспуті, дискусії.

Опорний сигнал – засіб наочності (схема, малюнок, креслення, криптограма), що містить необхідну для довготривалого запам'ятовування навчальну інформацію, оформлену згідно з певними правилами.

Операційний компонент історичної свідомості – це система дій (інтелектуальних, розумових), що дає можливість учням сприймати і застосовувати історичну інформацію. Учні мають володіти вміннями історичного аналізу, розкриття причинно - наслідкових зв'язків, порівнювати історичні явища і процеси, визначати суть подій тощо.

Особистісний підхід – ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Особистісний підхід – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом. Сучасне розуміння особистісного (або особистісно-центрованого) підходу визначили в 60-ті роки представники напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкль), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа слугуватиме лабораторією для відкриття унікального “Я” кожної дитини. Особистісний підхід передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Освіта — цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи того рівня розвитку її розумово-пізнавальної й творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості. (Е. О. Кремінь). Освіта є одним із найбільш оптимальних способів входження людини у світ науки та культури, оскільки саме в процесі здобування освіти людина засвоює культурні цінності.

Освітній процес – система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей.

Освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова чи освітньо-творча) програма - єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій). Освітня програма може визначати єдину в її межах спеціалізацію або не передбачати спеціалізації.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) – це основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих умінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків.

П

Парадигма освіти – концептуальна модель освітніх проблем і методів дослідження задля їх вирішення.

Пам'ять – один з основних пізнавальних процесів, що включає закріплення, збереження і відтворення людиною її попереднього досвіду. Пам'ять є інформаційною основою всіх психічних процесів. За характером психічної активності, яка домінує в діяльності людини, пам'ять поділяють на моторну, емоційну, образну і словесно-логічну; за тривалістю – на короткочасну і довгочасну. Основними процесами пам'яті є запам'ятовування, відтворення й забування. Запам'ятовування буває мимовільним і довільним.

Патріотизм (від грец. співвітчизник, вітчизна) – громадянські почуття, що виражають любов до батьківщини, бажання служити своєму народові, гордість за національну культуру. Патріотичне виховання – важлива складова

освітньої діяльності школи. У процесі вивчення історії в учнів формуються патріотичні погляди й переконання змістом історичної освіти.

Педагогіка (від грец. діти і веду) – наука про навчання та виховання підростаючих поколінь.

Педагогічне співробітництво – напрям у педагогічній науці спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. Педагогічне співробітництво – взаємна діяльність учителя та учнів в освітньому процесі, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, особистісному розвитку учнів у процесі навчання й виховання.

Педагогічна інтуїція – здатність учителя, на основі педагогічного досвіду, творчості, знань про особистість дитини, передбачати поведінку учнів, вчинки дитини за певних умов у освітньому середовищі.

Педагогічна практика – обов’язковий складник освітнього процесу педагогічних ЗВО. Основною метою педагогічної практики є формування у здобувачів вищої освіти вмінь творчо використовувати в педагогічній діяльності науково-теоретичні знання й практичні навички, набуті у процесі вивчення педагогіки, психології, окремих методик і спеціальних дисциплін, застосовувати їх на практиці, а також виховувати у студентів інтерес до педагогічної роботи, виробляти практичні педагогічні навички.

Педагогічне мислення – здатність учителя застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики в конкретних педагогічних ситуаціях освітньо-виховної роботи; вирішувати педагогічні завдання; використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях діяльності; “бачити” у конкретному явищі його педагогічну суть. Педагогічне мислення дозволяє вчителеві проникати в причинно-наслідкові зв’язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, погляди, переживання, знаходити науково обґрунтоване пояснення успіхів і недоліків, передбачати результати роботи.

Педагогічний процес – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонічного виховання.

План - конспект уроку – структурно-функціональний аналіз змісту історичної освіти, методів, прийомів, засобів навчання, визначення типу уроку відповідно до поставленої мети. У розгорнутому плані вчитель виділяє структурні елементи уроку, визначає, яка діяльність учителя та учнів на кожному етапі, послідовність пояснення нового матеріалу, визначає та виділяє ключові положення теми, основні поняття, історичних діячів.

Повторення в навчанні – відтворення раніше засвоєних знань, умінь і навичок з метою їх удосконалення й застосування до нових завдань.

Порівняння – розумова діяльність, що передбачає виявлення подібності та різниці між об'єктами пізнання. Порівняння дає можливість виявляти зв'язки між явищами, подіями, предметами, якісні і кількісні характеристики.

Поняття (філософ.) – 1) спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів. 2) форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їх загальні та специфічні ознаки.

Поняття історичне – це усвідомлене, систематизоване знання про зв'язки, відношення, суттєві ознаки історичних явищ і процесів. Поняття класифікуються за ступенем узагальнення (кількістю історичних подій і явищ, що визначаються поняттям) на *конкретно-історичні*, *загальноісторичні* та *соціологічні*). Інша класифікація запропонована науковцями (під керівництвом Єжової С. О.) за змістом історичного матеріалу: *економічні* (поняття про знаряддя праці, господарську діяльність в різних періодах історичного розвитку, економічних процесах); *соціально – політичні* (поняття, які розкривають соціально – політичний устрій держави); поняття класової боротьби в суспільстві (селянські війни, класова боротьба); історико

- культурні (культура відродження, культура матеріальна і духовна тощо); ідеологічні (релігія, утопічний соціалізм, науковий комунізм, фашизм тощо).

Порівняльно - історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють установити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, виявити їх генетичну спорідненість (зв'язок за походженням); різновид історичного методу.

Позакласна робота з історії – це робота, яка проводиться за межами уроку в школі та поза школою, але при обов'язковому плануванні позакласної діяльності дітей, керівництві нею вчителем історії. Форми позакласної роботи: історичний гурток, інформаційний час, історико - краєзнавча робота, історична конференція,

Прийом навчання – окремі операції, розумові чи практичні дії вчителя або учнів, які розкривають чи доповнюють спосіб засвоєння матеріалу, що виражає певний метод.

Принципи навчання – це керівні ідеї, нормативні вимоги до організації і проведення дидактичного процесу. Вони мають характер найзагальніших вказівок, правил, норм, що регулюють процес навчання. 1. *Принцип науковості* (факти, знання, положення і закони, що вивчаються, повинні бути науково обґрунтовані). 2. *Принцип систематичності й послідовності навчання* (зумовлений логікою науки й особливостями пізнавальної діяльності, які залежать від вікових закономірностей розвитку дітей. Передбачає системність у роботі вчителя, а також системність у роботі учнів 3. *Принцип доступності навчання* (передумовами успішного, ефективного навчання є відповідність його змісту, форм і методів віковим особливостям, розумовим можливостям учнів). 4. *Принцип зв'язку навчання з життям* (ґрунтується він на об'єктивних зв'язках між наукою і виробництвом, теорією і практикою). 5. *Принцип свідомості й активності учнів у навчанні* (цей принцип є провідним, оскільки визначає головне спрямування пізнавальної діяльності учнів й управління нею). 6. *Принцип наочності в навчанні* (використання наочності в навчанні сприяє розумовому розвитку учнів, допомагає виявити

зв'язок між науковими знаннями і життям, між теорією і практикою, полегшує процес засвоєння і сприяє розвитку інтересу до знань, допомагає сприймати об'єкт у розмаїтті його сторін і зв'язків, стимулює розвиток мотиваційної сфери учнів). 7. *Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок* (головною ознакою міцності є свідоме й ґрунтовне засвоєння найістотніших фактів, понять, ідей, законів, правил, глибоке розуміння істотних ознак і сторін предметів та явищ, зв'язків і відношень між ними і всередині них). 8. *Принцип індивідуального підходу до учнів* (дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному учневі по-своєму оволодівати навчальним матеріалом, урахувати рівень розумового розвитку дітей, їхніх знань і вмінь, пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, вольового розвитку, працездатності). 9. *Принцип емоційності навчання* (у процесі пізнавальної діяльності в учнів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань або заважати йому).

Принципи шкільної історичної освіти – 1. Принцип науковості (ознайомлення учнів тільки з науково доведеними історичними фактами, подіями, явищами). 2. Цілісність, системність (вивчення історичних фактів через закономірності історичного процесу). 3. Принцип гуманізму та історичної антропології (вивчення історії суспільства через духовно-практичну діяльність людини, показ цінностей, пріоритетів та традицій людських спільнот в історичному часі та просторі) 4. Принцип полікультурності (урахування під час вивчення історії культурної, етнічної та релігійної багатоманітності держави) 5. Принцип плюралізму (надання інформації про різні підходи до пізнання й пояснення історичного процесу) 6. Принцип інтегративності (міжпредметності) (урахування під час вивчення історії міжпредметних зв'язків (суспільствознавство, правознавство, фізика, хімія, математика, українська та зарубіжна література, економіка, географія тощо); 7. Принцип світськості (вивчення історії релігій та її роль у житті держав за умов недопущення пропаганди конкретних релігій).

Причинно-наслідкові зв'язки в історії – це встановлення послідовності в системі історичних фактів, виходячи з того, що одне явище (причина) своїм впливом породжує інше (наслідок). Відслідкування причинно - наслідкових зв'язків в змісті історії дає можливість встановити послідовність і логічність історичних фактів.

Проблемне навчання – це така організація процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, та вирішенні поставленої проблем. Структура проблемного вивчення матеріалу включає в себе такі етапи: створення проблемної ситуації; формулювання проблеми; висунення гіпотез; перевірка висунутих гіпотез; аналіз результатів перевірки гіпотез, висновок і узагальнення; повернення до проблемної ситуації.

Професійна самооцінка (за А. Реан) – уявлення людини про власну цінність як фахівця, тобто це оцінний компонент професійної Я - концепції. Професійна самооцінка може розглядатися як важливий елемент у структурі професійної Я-концепції. А. Реан виділяє в ній операціонально - діяльнісний та особистісний аспекти: операціонально-діяльнісний аспект самооцінки пов'язаний з оцінкою себе як суб'єкта професійної діяльності та виражається в оцінці свого професійного рівня (сформованістю вмінь та навичок) та рівня компетентності (системи знань). Особистісний аспект професійної самооцінки виражається в оцінці власних особистісних якостей у зв'язку з ідеалом образу «Я-професіонал». Самооцінка за двома цими аспектами не обов'язково є узгодженою. Тим часом неузгодженість самооцінки в цих двох аспектах впливає на професійну адаптацію, професійну успішність та професійний розвиток особистості. У структурі професійної самооцінки А. Реан виокремлює також: самооцінку результату та самооцінку потенціалу. Самооцінка результату пов'язана з оцінкою досягнутого та відображає задоволеність/незадоволеність досягненнями. Самооцінка потенціалу

пов'язана з оцінкою власних професійних можливостей і відображає, таким чином, віру в себе та впевненість у власних силах.

Профільне навчання – це вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів та створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації освітнього процесу. Три моделі диференціації навчання – рівневу, предметну та змішану – описує І. Підласий. *Рівнева диференціація* – здійснюється з урахуванням здібностей і можливостей учнів, передбачає різні за обсягом і глибиною знання та вміння, виявляється в ході навчання учнів у межах однієї програми та підручника. *Предметна* – окреслює неоднаковий набір предметів для вивчення, що пов'язано з інтересами учнів, життєвими планами, майбутньою професійною діяльністю. *Змішана* (предметно-рівнева) – визначає вільний вибір предметів навчання та рівнів оволодіння ними. Профільне навчання ґрунтується на предметно-рівневому підході.

Предмет методики навчання історії – це процес навчання історії з визначенням його змісту, форм і методів з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей учнів.

Процес навчання – специфічна форма пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння суспільно-історичним досвідом людства; двобічний процес взаємопов'язаної діяльності вчителя і учня, спрямований на оволодіння учнями системою знань з основ наук, умінь і навичок їх практичного застосування, розвиток творчих здібностей учнів.

Педагогічна спрямованість особистості – це мотивація до професії педагога, головним в якій є дієва орієнтація на розвиток особистості в навчанні.

Педагогічні здібності – це такі індивідуально-особистісні особливості педагога, які дозволяють йому швидко досягати високих результатів у педагогічній діяльності.

Педагогічна технологія – сукупність психолого-педагогічних настанов, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (Б. Т. Ліхачов).

Практичне заняття - форма організації навчального заняття, на якому вчитель (викладач) організує закріплення окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, в результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування знань теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Професійна компетентність – інтегральна характеристика ділових і особистісних якостей спеціаліста, що відображає не тільки рівень знань, умінь, досвіду, необхідних для досягнення цілей професійної діяльності, але і соціально-моральну позицію особистості.

Просторова компетентність – передбачає вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі (*локалізувати* об'єкти, події, процеси словесно та за допомогою карти; *аналізувати, зіставляти систематизувати* картографічну інформацію як джерело історичних знань; *відтворювати на папері* наявну картографічну інформацію в картосхемах).

Просторові уявлення в навчанні історії – це відтворений у свідомості учнів картинний чи умовно-графічний образ місця розташування історико - географічних об'єктів та фактів, що їх вивчають учні.

Принципи змісту історичної освіти – методологічний плюралізм, наукова об'єктивність, історизм, міждисциплінарність, культурно-історичне середовище, системність і наступність, доступність, вивчення історії України в контексті всесвітньої історії.

Психологія навчання – розділ педагогічної психології, що вивчає психічну діяльність в умовах навчання. У цьому розділі психології досліджено інтелектуальні процеси, засвоєння знань, умінь і навичок, формування в дітей уміння вчитися. Велику увагу в психології навчання приділяється дослідженню психології особистості вчителя та його

професійній діяльності: характеристика нахилів до педагогічної діяльності, взаємостосунки з учнями, батьками тощо.

Перцепція (лат. perceptio – сприймання, пізнавання) – чуттєве сприйняття зовнішніх предметів.

Підручник історії – книга, в якій викладаються основи знань з історії України та всесвітньої історії на рівні сучасних досягнень історичної науки. Підручники історії відповідають програмам і завданням предмету, віковим та індивідуальним особливостям учнів. До структурних компонентів підручника можна віднести текстовий матеріал (розповідальний, пояснювальний, проблемно - узагальнювальний), додатковий (документи, уривки художньої літератури, біографічні довідки), пояснювальний (визначення історичних понять і термінів, підписи до ілюстрацій, пояснення), методичний (питання й завдання, виділення в тексті, пункти параграфів, інструктивно - методичний матеріал), ілюстрації (фотографії, репродукції, картосхеми, схеми, таблиці), апарат орієнтування (сигнали - символи, вказівки, рекомендована література).

Пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Вона складається із серії пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення; пізнавальних станів: стійкого інтересу, творчого під'йому, впевненості, сумніву, апатії; та індивідуальних особливостей особистості: спрямованість, темперамент, характер, здібності.

Пізнання історії – сукупність процесів, процедур і методів отримання знань про минулу людську дійсність. Історичне пізнання базується на загальній теорії пізнання, є частиною теоретичної складової історичної науки і в поєднанні з історичною онтологією (філософія історії) відображає колективну історичну свідомість у певні епохи та періоди й визначає створення тлумачно-інтерпретаційних моделей минулого для історичної науки.

Пізнавальні задачі – це завдання, що передбачають застосування пошуково-дослідницького методу навчання задля отримання нових знань та використання цих знань у процесі навчання .

Пізнавальний інтерес - це активне, мотивоване, емоційне ставлення суб'єкта до предмета пізнання, яке має систематично враховуватись і розвиватись у процесі навчання, оскільки безпосередньо впливає на формування і розвиток особистісної спрямованості дитини.

Повторення в навчанні – відтворення раніше засвоєних знань, умінь і навичок з метою їх удосконалення й застосування до нових завдань. Повторення сприяє міцному і глибокому засвоєнню знань, умінь і навичок, а також приведенню їх у систему. З погляду психології засвоєння знань повторення є встановленням смислових асоціацій (зв'язків) між новими знаннями й раніше засвоєними. Одним із видів повторення є поточне повторення, яке здійснюється систематично з метою засвоєння учнями нових знань. Своєрідний характер має повторення, метою якого є узагальнення й систематизація одержаних знань. Воно проводиться після вивчення великих тем, а також наприкінці навчального року.

Позакласна робота вчителя історії – складова частина навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. Позакласна робота організовується і проводиться вчителем історії в позаурочний час в тісній взаємодії з класним керівником. Основною метою позакласної роботи вчителя історії є розширення знань з історії, зацікавленість учнів історією як предметом.

Р

Результат навчання історії – наявність обсягу конкретних знань учнів з історії відповідно до навчальної програми відповідного класу, глибина знань (доведіть, узагальніть, охарактеризуйте тощо), уміння застосовувати знання в практичній діяльності (виділяти загальне й особливе, виявляти причинно -

наслідкові зв'язки тощо), уміння орієнтуватись у методах навчання з метою самостійного здобуття історичних знань.

Репродуктивна пізнавальна діяльність – пізнавальна діяльність відтворювального, виконавчого характеру (за готовою інструкцією).

Репродуктивна уява – один із видів уяви, що використовується в навчанні історії. Основою цього виду уявлення є створення нового для учня історичного образу, що виникає на підставі словесного методу навчання чи умовного зображення (історичної карти, схеми, малюнка тощо). Формування репродуктивної уяви відбувається на основі історичних знань, на які вона спирається, на наочний матеріал, що створює образність, чіткість історичного факту, події, явища.

Репродуктивні методи навчання – методи навчання, що ґрунтуються на репродуктивному характері мислення учнів. Репродуктивними є словесні, наочні і практичні методи.

Рецензія – критичний аналіз і оцінка якого-небудь наукового чи художнього твору.

Рефлексія (від лат. – вигин, відображення) – усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнерами по спілкуванню. *Рівні* рефлексії (за О. Бодальовим): На *першому рівні* рефлексії уява має пасивний характер. У спілкуванні людина не бачить станів, намірів, думок іншої людини. Характерні для цього ступеня особливості уяви можуть виступати як наслідок гальмівних властивостей нервової системи, її слабкості, а також як збіднений досвід міжособистісного спілкування. На *другому рівні* спостерігається неупорядкована діяльність уяви. Її головна ознака – виникнення у процесі спілкування окремих уривчастих уявлень про внутрішній світ іншої людини. Умовами розгорнутої діяльності уяви є головним чином сильно виражений у діяльності, поведінці іншої людини її стан або свідомий намір зрозуміти переживання іншої людини. *Третій рівень* характеризується виявом здатності до відтворення в думці особливостей переживання іншої людини не тільки в окремих ситуаціях, а й

упродовж усього процесу взаємодії. Ознаками цього рівня є, по-перше, те, що спостереження за станом іншої людини здійснюється мимовільно й постійно; по-друге, для цього рівня характерні згортання процесу уяви й одночасне включення у стан іншої людини в кожному акті спілкування.

Реферат – це вид письмової роботи, виклад на певну тему, відомості для якого зібрані з різних джерел. Реферат є формою перевірки знань студента/учня.

Рейтингова оцінка характеризується значенням конкретного показника, який синтезує певні аспекти діяльності об'єкта дослідження, отриманого на основі математичної обробки системи окремих показників.

Розвивальне навчання – навчальний процес, який спрямований на досягнення розвитку пізнавальних можливостей учнів: сприймання, мислення, пам'ять, уяву тощо. Розвивальне навчання формує розумові здібності учнів, самостійність, інтерес до навчання. Методика розвивального навчання передбачає спонукання учнів до інтенсивної розумової роботи шляхом організації проблемного навчання, запровадження системи пізнавальних завдань, озброєння їх прийомами пізнавальної діяльності.

Розповідь – один із словесних методів навчання, що передбачає образний, динамічний, емоційний виклад інформації про різні явища і події. Розповідь використовується в усіх класах незалежно від вікових та індивідуальних особливостей дітей. Готуючи розповідь, учитель має визначити тему, використовувати фактичний матеріал, який є науково достовірним, висвітлювати його в чіткій логічній послідовності. Розповідь має стимулювати мислення учнів і викликати в них емоційне ставлення до історичних фактів, подій, явищ. Розповідь може супроводжуватися використанням наочних методів навчання (репродукції історичних картин, схеми, таблиці (порівняльні, схематичні), моделі, фрагменти кінофільмів тощо).

Розумова діяльність – діяльність, що пов'язана з психічними процесами, під час яких людина планує свої дії, оперуючи образами та

мовними символами. Людина в діяльності виступає як особистість, що має певні мотиви і намічені цілі. Мотивами можуть виступати потреби, почуття тощо.

Розумові вміння – це вміння, які виявляються у виконанні різних видів розумової діяльності, під час вивчення історії включають в себе вміння мислити в часі і просторі, історичний аналіз і синтез, порівняння й оцінку історичних фактів і явищ.

Рівні навчальних досягнень учнів: *Перший рівень* характеризується тим, що учні можуть: називати дати, головні факти, хронологічні межі періоду, основні риси подій та процесів, що відбувалися, історичних діячів; показувати на карті території та місця, пов'язані з тими чи тими подіями та процесами. *Другий рівень* характеризується тим, що учні можуть, відтворюючи інформацію вчителя чи іншого джерела: правильно застосовувати і пояснювати на прикладах поняття та терміни; описувати історичні події та явища у логічній і сюжетній послідовності; складати прості хронологічні та синхроністичні таблиці; *Третій рівень* характеризується тим, що учні можуть, на основі власної перетворюючої діяльності: порівнювати явища та процеси, виділяючи спільне та відмінне, складати відповідні таблиці, діаграми, графіки тощо; характеризувати історичні явища та процеси за їх основними рисами і ознаками, діяльність видатних постатей. *Четвертий рівень* характеризується тим, що учні можуть, на основі самостійної перетворювальної й творчої діяльності: визначати причини, сутність, наслідки тенденції, чинники, особливості й проблеми розвитку історичних явищ та процесів; аналізувати та узагальнювати різні погляди, визначати і аргументувати власну позицію; співставляти регіональні, загальнодержавні, європейські та світові тенденції розвитку, процеси і явища, різні погляди та інтерпретації; здійснювати критичний аналіз історичної реальності, джерел інформації та аргументовано оцінювати їх; готувати різні види усного та письмового викладу навчального матеріалу в узагальненому і систематизованому вигляді (повідомлення, реферати, доповіді, есе тощо).

С

Самовиховання – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок

Самостійна та індивідуальна робота учнів – це одна із форм організації навчального процесу, що передбачає оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять, за визначеними в навчальній програмі темами. *Форми самостійної роботи:* домашні завдання; опрацювання літературних джерел; робота в комп'ютерних мережах; складання анотацій модулів; оцінювання професійних ситуацій; підготовка конспекту лекцій і практичних завдань; підготовка ЕССЕ; доповіді; написання рефератів тощо.

Самостійна навчальна робота студентів - різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи тих якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. Самооцінка — вияв оцінного ставлення людини до себе. Самооцінка є результатом передусім розумових операцій — аналізу, порівняння, синтезу.

Свідомість у навчанні – дидактичний принцип, який виражає необхідність такої організації навчальної праці, за якої учні розуміють мету навчання, свідомо сприймають, засвоюють і застосовують знання.

Світогляд - система поглядів особистості на довколишній світ та її місце в цьому світі, її ціннісні орієнтири на підстав яких людина виражає своє ставлення до довколишньої дійсності. Світогляд складає основу відносин особистості, виявляється у вчинках, поведінці, відображається на дії

і діяльності в цілому. Від особливостей світогляду залежить специфічна спрямованість особистості і своєрідність характеру.

Синхроністична таблиця – засіб навчання історії та спосіб фіксації одночасності (синхронності) перебігу подій, явищ, процесів, що стосуються різних сфер зовнішньої та внутрішньої політики (соціально-економічного життя, культури тощо) однієї або кількох держав / країн (Пошетун О. І.). *Види синхроністичних таблиць:* а) таблиці з упорядкуванням фактів; б) таблиці, які відбивають хронологію подій у різних сферах життя однієї країни в той самий час; в) таблиці, в яких подібні процеси розглядаються в різних країнах за певного часу.

Синтез (від грец. – з'єднування, складання) – поєднання частин або властивостей (сторін) об'єкта вивчення в єдине ціле. Синтетичне знання про історичний факт ґрунтується на виділенні його складових частин або часткових особливостей. Синтез тісно пов'язаний з іншими розумовими процесами, які вчитель використовує на уроці: узагальнення, систематизація, порівняння, разом ці процеси утворюють логічний апарат мислення. У процесі навчання синтез розвивається від часткового до загального.

Систематизація (від грец. поєднання, пристрій) – розумова діяльність, у процесі якої розрізнені знання про історичні факти, події, явища зводяться в єдину наукову систему, встановлюється їх єдність на основі обраного принципу. Систематизація будується на основі класифікації, аналізу та синтезі. Систематизація відіграє досить важливу роль у розвитку й вихованні мислення та пам'яті. Історичні знання й уміння лише тоді є активним апаратом мислення, коли вони організовані в єдину систему взаємопов'язаних історичних понять. Об'єктивною умовою для систематизації історичних знань є логічна структура історії як наукового предмета. Систематизація є одним із засобів підвищення ефективності процесу навчання.

Система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними.

Систематичність і послідовність у навчанні історії – це засвоєння історичних знань, умінь та навичок у визначеному логічному зв'язку. Послідовність у вивченні історії означає вивчення історичного факту, з обов'язковим повторенням подій, які передували цьому факту і у свою чергу логічне визначення подальших подій в історії. Принцип систематичності і послідовності зумовлюється внутрішньою логікою історичної науки, закономірностями психічного й фізичного розвитку учнів. Цей дидактичний принцип ураховується під час складання навчальних програм і підручників з історії.

Системний аналіз у педагогіці – метод підготовки й обґрунтування рішень з розв'язання складних комплексних проблем навчання й виховання. Методологія системного аналізу ґрунтується на системному підході до вивчення педагогічних явищ. Методи системного аналізу для розв'язання складних комплексних проблем навчання й виховання застосовують з огляду на те, що в процесі прийняття рішень вибір треба робити в умовах невизначеності. Весь процес системного аналізу з кожної педагогічної проблеми можна поділити на чотири стадії: постановка проблеми, визначення мети і критеріїв оцінки; структурний аналіз досліджуваної системи; розробка концепції розвитку системи й підготовка можливих варіантів; безпосередній аналіз відібраних варіантів рішень та їх наслідків.

Системний підхід (англ. *Systems thinking* – системне мислення) – напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи.

Словесно-логічна пам'ять — один із основних видів пам'яті, який виражається в запам'ятовуванні думок, що закріплюються й відтворюються в словах. Словесно-логічна пам'ять у процесі навчання є необхідною умовою свідомого й міцного засвоєння знань учнями.

Слухова пам'ять — один із різновидів образної пам'яті, у якому провідну роль у сприйнятті, запам'ятовуванні й відтворенні навчальної інформації відіграє слуховий аналізатор. Утворення, закріплення і відтворення в пам'яті слухових уявлень відбувається найбільш успішно під час активної діяльності людини з різними звуковими подразниками.

Соціометрія (від лат. суспільство і грец. — вимірюю) — галузь соціальної психології, що вивчає міжособистісні відносини в малих соціальних групах. За допомогою соціометричних тестів експериментально досліджуються взаємні суб'єктивні ставлення членів групи один до одного, структура і динаміка цих взаємин, становище індивідів у групі, питання лідерства тощо.

Спеціальність — гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти предметна область освіти і науки, яка об'єднує споріднені освітні програми, що передбачають спільні вимоги до компетентностей і результатів навчання випускників.

Спецкурс — навчальна дисципліна, що вивчається студентами на старших курсах з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми розробками в галузі історичних знань, формуванням актуальних для певної спеціалізації вмінь і навичок.

Спеціальні історичні дисципліни — джерелознавчі галузі знань, що вивчають окремі типи історичних джерел і розробляють теоретико-методологічні засади їх зовнішньої та внутрішньої критики. Спеціальні історичні дисципліни виникають як комплекс прикладних навичок роботи з документами. Сучасні науковці виокремлюють такі спеціальні історичні дисципліни: *Археологія* — самостійна історична наука, що вивчає побут, матеріальну культуру людей минулих епох за археологічними знахідками (артефактами); *Архівістика* — наука про методи роботи з архівами (про

історичні і сьогоденні прийоми збирання, зберігання, опрацювання й опублікування); *Архівознавство* — спеціальна галузь історичної науки, що вивчає історію розвитку архівної справи. *Бібліографія* — наука про бібліографічні записи — замітки для каталогізації списку книг і джерел. *Боністика* — допоміжна історична дисципліна, що вивчає грошові паперові знаки, банкноти, цінні папери, векселі. *Вексилологія* — наука про стяги, прапори, хоругви та інші предмети історичної символіки. *Генеалогія* — родознавство, допоміжна історична дисципліна, що вивчає: 1) історію родів; 2) родовід якоїсь людини. *Геральдика* — наука, що вивчає герби, які належать особам, родам, корпораціям, самоврядним громадам, територіям. *Джерелознавство* — це спеціальна галузь історичної науки, що вивчає історичні джерела, теорія і практика їх використання в історичних дослідженнях. *Дипломатика* — наука, яка досліджує документ з позиції наукової критики, тобто визначає придатність знайдених документів до історичного дослідження. *Емблематика* — спеціальна історична дисципліна, яка займається дослідженням емблем — умовно-символічних зображень певних понять чи ідей, які виконані у графічній або пластичній формі, мають конкретний зміст і не потребують спеціального витлумачення. *Енциклопедистика* — спеціальна історична дисципліна, присвячена історії енциклопедичних видань, теорії та методології їх підготовки. *Історична географія* — наука, яка розглядає географічне середовище в історичній перспективі, або вказує на історичні зміни в певному регіоні. *Історична демографія* — наука про демографію населення, яка вираховує популяцію людей в різних місцевостях і епохах. *Історична картографія* — наука, яка займається історичними картами і методами їх виробництва. *Історична хронологія* — одна із допоміжних історичних дисциплін, наука про методи обліку часу, системи датування (види календарів). *Нумізматика* — наука, що вивчає старовинні монети та медалі. *Палеографія* — історико-філологічна дисципліна, об'єктом дослідження якої є історія письма, його еволюція. *Папірологія* — наука про рукописи, записані на папірусі. *Сфрагістика* —

наука про печатки і штемпелі. *Фалеристика* — наука про медалі, ордени та інші відзнаки. *Фемінологія історична* — галузь історичних знань, що вивчає жінок в історії, їх місце та функції у суспільстві. *Уніформологія (військова)* — історична дисципліна, що вивчає історію виникнення і розвитку, а також характерні особливості службової і насамперед, військової форми одягу.

Сприймання, перцепція – відображення предметів і явищ об’єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття людини.

Спілкування – складний, багатогранний процес встановлення і розвитку контактів між людьми, спричинений потребами спільної діяльності. Він включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Стилі спілкування (за І.М.Юсуповим): 1. Стиль «спільна творчість». Він найбільш продуктивний не лише за своїм кінцевим результатом, а й за виховним ефектом. Діяльнісно-діалогова схема цього спілкування ставить партнерів у паритетний стан, коли накреслено спільну мету і спільними зусиллями віднаходиться рішення. 2. Стиль «дружня прихильність» близький до попереднього. В його основі лежить щирий інтерес до особистості партнера зі спілкування, ставлення до нього з повагою, відкритість контактам. 3. Стиль «загравання» розглядається як крайня форма «дружньої прихильності», що має негативний заряд у стосунках. Він базується на прагненні завоювати фальшивий, дешевий авторитет у партнера зі спілкування. 4. Стиль «залякування» є протилежністю «загравання» і виникає як наслідок власної невпевненості за більш високого статусу, ніж у партнера, або ж невміння організувати спілкування на основі продуктивної спільної діяльності. 5. Стиль «дистанція». Він має різні відтінки, але в усіх випадках зводиться до суб’єктивного підкреслення відмінностей між партнерами: вікових, соціальних, службових, професійних. Це обмежує творчий потенціал спільної діяльності, провокує авторитарність. 6. «Менторський» стиль можна розглядати як різновид стилю «дистанція», коли один із партнерів свідомо чи мимовільно перебирає на себе роль наставника. *Чинники* успішного

спілкування: відкритість, переконливість та щирість комунікатора (відкрите демонстрування своїх намірів; прояв теплого і доброзичливого ставлення; демонстрування своєї компетентності в обговорюваному питанні; уміння переконливо викладати думку, брати на себе відповідальність за неї, що досягається формулюванням фраз від першої особи); зрозумілість повідомлень; урахування зворотних зв'язків щодо того, наскільки правильно його зрозуміли.

Статистичні методи в педагогіці – методи прикладної математичної статистики, що використовуються в педагогіці переважно для обробки експериментальних результатів. Основна мета застосування статистичних методів – підвищення обґрунтованості висновків у педагогічних дослідженнях за рахунок використання ймовірнісної логіки та ймовірнісних моделей.

Студентоцентризований підхід – передбачає розроблення освітніх програм, які зосереджуються на результатах навчання, враховують особливості пріоритетів студентів, ґрунтуються на реалістичності запланованого навчального навантаження, яке узгоджується з тривалістю освітньої програми. При цьому студенту надаються більші можливості щодо вибору змісту, темпу, способу та місця навчання. Студентоцентризоване навчання - підхід до організації освітнього процесу, що передбачає: заохочення здобувачів вищої освіти до ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу; створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів вищої освіти, зокрема надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії; побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства між учасниками освітнього процесу;

Стимулювання в навчанні (від лат. *stunulo* – збуджую, заохочую) – спонукання учнів до активної навчальної діяльності. Ґрунтується на виробленні правильних мотивів навчання (пізнавальних, навчальних, соціальних). Під час стимулювання навчання враховуються вікові

особливості учнів, зростання їхньої свідомості і здатності до абстрактного мислення.

Структура (лат. *structura* - будова, розміщення, порядок) - спосіб закономірного зв'язку між складниками предметів і явищ природи та суспільства, мислення і пізнання, сукупність істотних зв'язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь (П. Йолон).

Структурування – діяльність, спрямована на встановлення зв'язків між поняттями, реченнями, ключовими словами тощо, в процесі якої формується структура знань.

Структура навчального історичного матеріалу – навчальний матеріал з історії складається з *теоретичного матеріалу*: поняття суті історичних явищ), судження (причинно – наслідкові зв'язки), умовиводи (закономірності історичного розвитку) та фактичного матеріалу (головні історичні факти: образи матеріальних предметів, образи людей, статичні та динамічні цілісні образи, неголовні факти: хронологічний, картографічний, статистичний матеріал) М. В. Короткова

Структура історичних знань учнів - події, хронології, історична географія пізнаються через конкретні емоційно-зabarвлені образи і становлять перший компонент структури історичних знань – *історичні уявлення*. Від створення образів про історичні факти учні переходять до пізнання їх внутрішньої суті та до встановлення взаємозв'язків між ними. Другий компонент історичних знань – *історичні поняття*. Пояснення сутності історичних фактів та історичних процесів здійснюється через систему понять, законів і формування розуміння *закономірностей історичного процесу, та методологію пізнання історії*, що становить третій компонент структури історичних знань. Четвертий компонент – це методологічний підхід до явищ минулого і теперішнього, що визначає оціночні судження учнів, формує їх відношення до історичних діячів і подій. (С. О. Єжова).

Структура уроку – це внутрішній взаємозв'язок етапів уроку, сукупність компонентів (мети, завдань, змісту, прийомів викладання) уроку, спрямованих на досягнення дидактичних і організаційних задач.

Структура уроку вивчення нового матеріалу – (основна дидактична мета: ознайомлення з новими фактами, поняттями, законами, теоріями, твердженнями, з'ясування їх сутності) 1. Організація класу. 2. Вивчення нового матеріалу а) оголошення теми та мети уроку, б) мотивація навчальної діяльності, в) актуалізація опорних знань, г) первинне сприйняття нового матеріалу. 3. Первинне застосування здобутих знань. 4. Узагальнення та систематизація набутих на уроці знань, умінь і навичок. 5. Підсумок уроку. 6. Домашнє завдання.

Структура уроку формування вмінь, застосування знань у практичній діяльності – (основна дидактична мета: з'ясування можливостей застосування знань у навчальному пізнанні і практичних ситуаціях, формування досвіду такого застосування, предметних і загальних навчальних умінь) 1. Організація класу. 2. Мотивація навчальної діяльності. 3. Виділення основних фактів, подій, явищ, головних історичних осіб періоду, який вивчався. 4. Формування умінь застосування знань у практичній діяльності (практична робота). 5. Підсумок уроку. 6. Домашнє завдання.

Структура уроку узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок – (основна дидактична мета: виявлення істотних зв'язків між елементами знань, їх групування і класифікація, введення вивченого в систему) 1. Організація класу. 2. Мотивація навчальної діяльності. 3. Повідомлення теми, мети і завдань уроку. 4. Узагальнення окремих фактів, подій, явищ. 5. Повторення і узагальнення понять і засвоєння відповідної їм системи знань. 6. Повторення і систематизація основних теоретичних положень і провідних ідей курсу. 7. Підсумок уроку. 8. Домашнє завдання.

Структура уроку контролю і корекції знань, умінь та навичок – (основна дидактична мета: виявлення якостей знань і вмінь, що

характеризують стан засвоєння учнями логічно завершеного блоку навчального матеріалу) 1. Організація класу. 2. Мотивація навчальної діяльності. 3. Перевірка знань учнями історичних фактів, подій, явищ. 4. Перевірка знань учнями історичних понять. 5. Перевірка глибини усвідомлення учнями знань. 6. Підсумок уроку.

Структура комбінованого уроку – (основна дидактична мета: поєднання двох і більше рівнозначних дидактичних цілей уроків попередніх типів) 1. Організація класу. 2. Перевірка домашнього завдання. 3. Вивчення нового матеріалу а) оголошення теми та мети уроку, б) мотивація навчальної діяльності, в) актуалізація опорних знань, г) первинне сприйняття нового матеріалу. 3. Первинне застосування здобутих знань 4. Узагальнення та систематизація набутих на уроці знань, умінь та навичок. 5. Підсумок уроку. 6. Домашнє завдання.

Структура уроку - екскурсії – 1. Організація класу. 2. Повідомлення теми, мети, задач уроку. 3. Актуалізація опорних знань учнів. 4. Сприйняття особливостей екскурсійних об'єктів, первинне усвідомлення закладеної в них інформації. 5. Узагальнення та систематизація знань. 6. Підсумок уроку.

Семінарське заняття (від лат. *Seminarium* – розсадник; – форма навчального заняття в школі, закладі вищої освіти, на якому вчитель (викладач) організовує обговорення, самостійно здобутих у позаурочний час знань попередньо визначеної теми. Основними функціями семінару є розширення знань, навчальна, розвивальна та виховна. Види семінарських занять: - семінар, що передбачає усні відповіді студентів з подальшим їх обговоренням; семінар – розгорнута бесіда; семінар – колективне читання; семінар-дискусія; семінар-конференція; семінар - прес-конференція; семінар – "мозковий штурм":

Семестровий екзамен — це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід під час екзаменаційної сесії.

Семестровий диференційований залік — це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни та на підставі результатів виконаних індивідуальних завдань, що проводиться як контрольний захід під час залікового тижня.

Сертифікація педагогічних працівників - це зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника (у тому числі з педагогіки та психології, практичних вмінь застосування сучасних методів і технологій навчання), що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання та вивчення практичного досвіду роботи. Сертифікація педагогічного працівника відбувається на добровільних засадах виключно за його ініціативою.

Структура процесу навчання —це побудова навчання як різновиду людської діяльності. Вона включає такі взаємопов'язані елементи: цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний.

Структурно – функціональний аналіз – це системне дослідження соціальних процесів, які поділені на структурні елементи і де кожен елемент має своє функціональне значення.

Судження – в широкому розумінні будь-яке висловлювання, думка про певний предмет чи явище. Судження – основна форма мислення, в якій утверджується або заперечується наявність у предметах і явищах тих чи тих ознак, властивостей, зв'язків або відношень між ними.

Т

Таблиці навчальні – наочні посібники, які містять цифри, тексти або графічні зображення, що ілюструють теми й розділи навчальних предметів (*хронологічна таблиця* — засіб умовної наочності та спосіб письмової фіксації послідовності історичних подій, явищ, процесів. Хронологічні таблиці використовують для формування уявлень про послідовність і три-

валість історичних подій, явищ, процесів; осмислення та систематизації знань дат і подій. Види хронологічних таблиць: *зведені, тематичні та календарі історичних подій; синхроністична таблиця* — засіб навчання історії та спосіб фіксації одночасності (синхронності) перебігу подій, явищ, процесів, що стосуються різних сфер зовнішньої та внутрішньої політики (соціально-економічного життя, культури тощо) однієї або кількох держав / країн (Пометун О. І.). Види синхроністичних таблиць: а) таблиці з упорядкуванням фактів; б) таблиці, які відбивають хронологію подій у різних сферах життя однієї країни в той самий час; в) таблиці, в яких подібні процеси розглядаються в різних країнах за певного часу).

Творчість — продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. В учнів у закладі загальної освіти слід формувати різноманітні, глибокі і міцні знання задля стимулювання самостійної діяльності, творчий пошук, розвивати стійкий творчий інтерес.

Темп навчання — швидкість, з якою здійснюється освітній процес, виконується навчальна програма з історії й відбувається засвоєння учнями навчального матеріалу.

Теорія — особлива сфера людської діяльності та її результатів, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень, уявлень про об'єктивну дійсність. Це наукові знання з історії, що дають цілісне уявлення про розвиток людства.

Теорія пізнання, гносеологія, — вчення про природу пізнання і його можливості, основні закономірності пізнавального процесу, про форми й методи пізнання людиною довколишньої дійсності, про умови достовірності й істинності пізнання. Теорія пізнання має велике значення у формуванні наукового мислення, в розвитку творчого підходу до розв'язання як практичних, і теоретичних проблем. У школі важливо й необхідно добиватися того, щоб діти навчилися свідомо користуватись історично виробленими формами і прийомами пізнавальної діяльності, могли

правильно застосовувати наукові принципи й методи під час пояснення явищ природи, життя людського суспільства і духовного світу людини. Процес навчання в школі повинен формувати в учнів основи наукового мислення.

Термін (від лат. terminus - межа, кордон, кінець) - слово або словосполучення, яке позначає поняття, що використовується в певній галузі знання з максимально точним смисловим визначенням.

Тематичне планування – розподілення часу на вивчення розділів і тем курсу, що дозволяє своєчасно проходити навчальний курс та бачити перспективу вивчення, намічати ближні та далекі цілі, передбачати результати. Зразок оформлення тематичного плану:

№ уроку	Тема уроку	Основні поняття	Основні уміння	Міжпредметні зв'язки	Засоби навчання	Тип уроку

Тест – завдання стандартної форми, що має за мету визначити рівень засвоєння знань, розумового розвитку, спеціальних можливостей та інших якостей особистості людини.

Техніка педагогічна – комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу як на окремих учнів, так і на дитячий колектив у цілому. Складові елементи педагогічної техніки: володіння мистецтвом спілкування з дітьми, уміння керувати своєю увагою та увагою дітей; здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан; почуття темпу в педагогічних діях тощо. Велику групу вмінь і навичок педагогічної техніки становлять прийоми виразного показу (демонстрації) вчителем певних почуттів, свого суб'єктивного ставлення до тих чи тих дій дітей або проявів ними моральних якостей. Важливе значення для педагогічної техніки має оволодіння культурою мови.

Технічні засоби навчання – обладнання й апаратура, що застосовуються в освітньому процесі з метою підвищення його ефективності.

Технічні засоби навчання поділяють на технічні засоби зберігання й подання навчальної інформації та засоби контролю знань.

Технологія навчання (мистецтво слова, навчання) – це системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання й засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технологію навчання часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована на учня, а не на предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання. У педагогічній науці визначено технологію розвивального навчання, технологію проблемного навчання, технологію модульного навчання, інформаційно - комунікативні технології.

Толерантність (від лат. *tolerans* –терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань. Через багатоаспектність феномену «толерантності» у теорії сучасного наукового знання мають місце різні підходи до розуміння цього феномену. Філософський аспект пропонує розгляд толерантності як готовності постійно і з гідністю сприймати особистість, річ або подію, як терпіння, терпимість, витримка, примирення. Політичний контекст centruє увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. Соціологія трактує толерантність як милостивість, делікатність, прихильність до іншого тощо (Хомяков М. Б.). У загальнопедагогічному контексті толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння (Бех І. Д.).

Тренінгові технології – це система діяльності з оброблення алгоритмів освітньо - пізнавальних дій і засобів вирішення типових освітніх задач. Ковальчук Г.О. під навчальним тренінгом розуміє запланований процес

модифікації знань, поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду, з тим, щоб досягти ефективного виконання в певному виді діяльності. Під час підготовки і проведення навчального тренінгу застосовуються інтерактивні методи навчання, а саме робота в парах, робота в малих групах, інтерв'ю, прес-конференції, дискусія, навчальні ігри, «мозкова атака», робота експертних груп, презентації тощо.

Типологія - засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів. Ґрунтується на понятті типу як одиниці розчленовування досліджуваної реальності, конкретної ідеальної моделі об'єктів, що історично розвиваються.

У

Увага – форма психічної діяльності людини, що виявляється в зосередженості її свідомості на об'єкті при одночасному абстрагуванні від інших. Увага є необхідною передумовою успішної діяльності людини. Розрізняють мимовільну і довільну увагу. Фізіологічною основою мимовільної уваги є безумовний орієнтувальний рефлекс. Довільна увага є наслідком свідомих зусиль людини, залежить від мети та завдань діяльності. Характерні риси уваги: вибірковість, розподіл, здатність до концентрації, зосередженість, стійкість, обсяг, здатність до переключення. Ці параметри залежать від типу нервової діяльності, стану здоров'я та віку людини

Узагальнення – логічний процес переходу від одиничного до загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей явищ дійсності. Узагальнення здійснюється шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних

предметам розглядуваної галузі. Узагальнення застосовуються при утворенні понять, суджень, теорій

Уміння – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань. Науковці пропонують класифікацію загальних умінь: навчально - організаційні, мовленнєві, навчально - інформаційні та навчально - інтелектуальні. Формування вмінь проходить кілька етапів. На початковому етапі учні знайомляться з умінням, усвідомлюють його суть, потім відбувається початкове оволодіння ним і, нарешті, самостійне виконання практичних завдань.

Уміння історичні – відтворення історичних образів (мовленнєві вміння), аналіз джерел (аналіз і синтез), логічні операції (побудова розповіді, відповіді, доповіді, аргументація), картографічні, оцінні, хронологічні. *Характеристика та оцінка історичної особи* – специфічне уміння, різновид оцінних умінь учнів, які розвиваються протягом всього навчання історії в школі з поступовим ускладненням. *Оцінка історичних фактів* – специфічне уміння, яке формується протягом всього шкільного навчання історії на різних ступенях складності. *Пам'ятка* по формуванню уміння доводити свою позицію: 1) проаналізувати завдання, зрозуміти, що необхідно доводити; 2) зробити висновок, який потрібно доводити в групі; 3) визначити джерела, які стануть основою для аргументації своєї точки зору; 4) виділення суттєвих історичних фактів, що підтверджують твій висновок; 5) логічно вибудувати свою доповідь. *Пам'ятка* для порівняння історичних подій та явищ: 1) аналіз історичної події або явища; 2) визначення ознак для порівняння (схожість та відмінність); 3) висновки.

Умовивід – у традиційній логіці різновид міркування, коли здійснюється перехід, згідно з логічними правилами, від одного або двох висловлювань-висновків до нового висловлювання-висновку (І.Олексюк).

Урок – цілісний, логічно завершений, визначений межами часу відрізок освітнього процесу, в якому навчальна робота проводиться з постійним складом учнів одного віку та рівня підготовки. Урок – це основна форма

організації навчальної діяльності в загальноосвітніх закладах. У сучасній педагогічній теорії і практиці найпоширенішою є класифікація уроків за основною освітньою метою: *урок засвоєння нових знань; урок формування умінь, застосування знань у практичній діяльності; урок узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок; урок контролю й корекції; комбінований урок*. Готуючись до уроку, вчитель визначає освітню мету й відповідно до неї тип та структуру уроку.

Урок - семінар – форма організації уроку, коли школярі самостійно вивчають матеріал за різними джерелами інформації, колективно обговорюють результати своєї роботи над певною проблемою або темою під керівництвом учителя.

Урок - лекція – одна із форм організації навчання в загальноосвітньому закладі. Її основою є системне усне викладення вчителем навчального матеріалу протягом уроку, головний зміст якого становлять аналіз та узагальнення фактів, а провідними прийомами – пояснення та розмірковування

Урок - дидактична гра – навчальна мета на такому уроці ставиться як ігрове завдання і реалізація цієї мети відбувається за правилами певної гри.

Урок – змагання – на такому уроці перевірка знань учнів відбувається у вигляді змагання, аналогічного телевізійній передачі.

Урок - театральна вистава (театралізовані уроки) – такі уроки проводяться з використанням театральних атрибутів, засобів, елементів; надають учням можливість виступати у різних ролях; розвивають акторську майстерність, ораторське мистецтво.

Урок - ділова гра – цей урок імітує реальне життя, реальну професійну діяльність, що дозволяє її учасникам експериментувати, перевіряти різні способи поведінки, нові побудови навчальних занять, і ,навіть, робити помилки, які в реальності не можна собі дозволити.

Урок - диспут – одна із форм урочної роботи з учнями, яка допомагає розвивати їхню самостійність, логічне мислення, соціальну та моральну зрілість; формувати погляди та переконання особистості

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, думок на підставі її попереднього досвіду. *Історична уява* – це конкретні, емоційно окрашені образи про події, хронологію, історичну географію. Сформована історична уява має певні ознаки: локалізація історичного факту в часі і просторі, цілісність історичного матеріалу, відповідність уяви про факт, особливості самого історичного факту тощо.

Уявлення – збережений і відтворений у свідомості чуттєво-наочний образ раніше сприйнятих предметів чи явищ дійсності. Психічний процес, який виражається в побудові образу засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб'єкта, у створенні образів, що відповідають опису об'єкта.

Учні́вський колектив – це об'єднання учнів, що мають спільні цілі й завдання колективного та індивідуального розвитку, де визначено елементи самоврядування. В учнівському колективі панує взаємна повага і відповідальність, присутні спільні прагнення до загального успіху. Формування учнівського колективу здійснюється в межах навчальної й позанавчальної діяльності учнів. Методика формування учнівського колективу передбачає вивчення колективу і кожного учня в ньому, ціле спрямована виховна робота в різних напрямках, виховання активу класу, організація спільної діяльності вчителів, учнів, батьків, громадських організацій задля розвитку і формування особистості.

Ф

Факт (від лат. *factum* - зроблене, те, що відбулося) - філософське і загальнонаукове поняття, широко вживане в усіх галузях пізнання; має

певний ряд смислових значень. Як істотний складник пізнавального процесу і процесу мислення вивчається гносеологією, логікою, методологією та філософією науки. Явище або подія, що насправді мали місце в реальній дійсності і встановлені як даність у безпосередньому спостереженні чи експерименті засобами чуттєвого споглядання та показаннями приладів. Факт у цьому розумінні має вигляд одиничного, окремого, випадкового (П. Йолон).

Фактори навчання - це цілі навчання історії (освітні, виховні, розвивальні); закріплені в державному стандарті і навчальній програмі з історії України та всесвітньої історії зміст і структура історичної освіти; освітньо - методична організація освітнього процесу (форми, методи, засоби навчання); пізнавальні можливості учнів (розвиток пізнавальних процесів учнів в освітньому середовищі); результати навчання (досягнутий рівень знань, умінь та навичок).

Фахові (предметно-специфічні) компетентності – компетентності, які безпосередньо визначають специфіку (галузі знань / предметної області / спеціальності) освітньої програми та кваліфікацію випускника, забезпечують індивідуальність кожній освітній програмі.

Форма організації освітнього процесу – спосіб організації навчальної діяльності, який регулюється певним, наперед визначеним розпорядком; зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі. Форма навчання це цілеспрямована організація змісту історії, засобів, прийомів та методів задля ефективного сприйняття учнями навчального матеріалу. У педагогіці виділяють загальні (фронтальна, групова, індивідуальна) і конкретні (за кількістю учнів, за місцем навчання, за тривалістю навчального заняття) форми організації навчання.

Функції історичної освіти – пізнавальна (оволодіння учнями основами наукових знань історичного розвитку суспільства), освітня (оволодіння учнями навчальними історичним засобами діяльності), розвивальна

(розвиток умінь і навичок набутих під час освітнього процесу), світоглядна (соціалізація особистості в суспільстві та формування активної життєвої позиції).

Функції та етапи підготовки і викладання історії – гностична функція (вивчення програми, планування цілей, добір навчального матеріалу); конструктивна функція (планування етапів, відбір прийомів і засобів, визначення форм діяльності); організаційна функція (організаційно - пізнавальна діяльність); інформативна функція (виклад матеріалу на уроці за допомогою прийомів і засобів, добір і методична побудова); контрольно - облікова функція (закріплення матеріалу, систематична перевірка знань, умінь та навичок); коригувальна функція (позитивні елементи уроку, якість ефективності та організації) (М. В. Короткова).

Функціональна роль підручника історії – підручник з історії для учнів є основним джерелом інформації, містить систему знань з предмету та обов'язковий програмовий матеріал, шкільний підручник є засобом самостійної роботи для учнів, ефективним засобом для формування і розвитку особистості в процесі вивчення історії. Основні функції підручника: координувальна, інформативна, систематизувальна, контролювальна, самоосвітня та виховна.

Формувальний експеримент – постановка науково обґрунтованого дослідження в освітній чи виховній роботі; метод активного формування в учнів певних якостей особистості в природних умовах освітнього процесу.

Філософія освіти — галузь педагогічних знань, яка використовує підходи і знання методології, філософії, аксіології, історії, культурології для осмислення граничних основ освіти й педагогіки: місце і сенс освіти в культурному житті суспільства, розуміння людини та ідеал освіченості, сенс і особливості педагогічної діяльності, проектування шляхів побудови нової школи й педагогіки тощо.

Філософія історії - галузь філософського знання, що вивчає історичний процес та його складові як своєрідні, внутрішньо розгалужені і водночас

цілісні утворення в їх взаємозв'язку і змінах; природу, способи і форми історичного пізнання, основні особливості, ланки і способи використання історичних знань (І. Бойченко).

X

Характеристика психолого - педагогічна – документ, який відображає поведінку й успішність учнів з окремих предметів і видів занять, їхню позакласну й громадську діяльність, інтереси й нахили до окремих видів занять, фізичний і розумовий розвиток, дисциплінованість і моральні риси. Складається класними керівниками, вихователями на підставі спостережень за дітьми, матеріалів обліку, а також спеціальних досліджень. Психолого-педагогічна характеристика допомагає педагогові враховувати індивідуальні особливості учня й завдяки цьому підвищувати якість навчання й виховання.

План написання психолого-педагогічної характеристики учня (учениці)

I. Навчальна діяльність. 1. Термін навчання в цій школі. 2. Рівень навчальних досягнень, лінія успішності (причини її нерівномірності), системність і міцність знань. 3. Усвідомлення обов'язків школяра, інтерес до навчання (до яких саме предметів). 4. Ставлення до оцінювання своєї навчальної діяльності педагогами. 5. Самооцінка своїх успіхів у навчанні, її мотивація. 6. Особливості процесів пам'яті, мислення, сприймання, мовлення. 7. Ступінь сформованості вміння вчитися, планувати свою роботу, контролювати себе.

II. Трудова діяльність. 1. Участь у різних видах суспільно корисних заходів.

2. Працелюбність. *III. Загальна характеристика.* 1. Дисциплінованість. 2.

Реакція на зауваження дорослих, емоційна вразливість. 3. Місце в класному колективі (формальне чи неформальне лідерство, позиція «підлеглого» тощо). 4. Ініціативність, співпраця у груповій роботі. *IV. Психологічні особливості.*

1. Настрій. 2. Мобільність, комунікабельність. 3.

Урівноваженість, стриманість. *V. Рекомендації для вчителів, що надалі працюватимуть з дитиною.* **План психолого - педагогічної**

характеристики класу *I. Загальні відомості про клас.* 1. Склад учнів за

віком, з них скільки хлопчиків і дівчаток. 2. Історія класу і його традиції. 3. Загальна характеристика успішності і дисципліни. 4. Відмітки неповні, неблагонадійні сім'ї. 5. Зв'язки класу з іншими групами і колективами. *II. Спрямованість класу як колективу.* 1. Мета, зміст і мотиви основних видів колективної діяльності. 2. Атмосфера в класі. 3. Рівень загального розвитку учнів, широта інтересів. 4. Характеристика професійних інтересів, любимі уроки класу. 5. Позитивні і негативні прояви взаємодії і взаємодопомоги в навчальній роботі. 6. Домінуючі мотиви учіння. 7. Інтерес класу до мистецтва, літератури, спорту тощо. *III. Організаційна структура класу як колективу.* 1. Коротка характеристика активу класу. 2. Вимогливість до себе та до інших, авторитетність. 3. Взаємовідношення учнів з активом класу. 4. Чи є в класі угруповання, які з них більш авторитетні і чому? 5. Чи є в класі пасивні учні, їхня характеристика? Причини пасивності. *IV. Інтелектуальна єдність класу.* 1. Чи знаходять учні спільну мову при розв'язанні загально класних проблем? 2. Як сприймаються критичні зауваження з боку учнів класу та інших учнів? 3. Спостерігається критичне усвідомлення недоліків і намагання до їх виправлення? 4. Загальна інтелектуальна активність класу. *V. Емоційна єдність класу* 1. Емоційний тон класу: доброзичливість, симпатії, уважність, чуйність один до одного, сумісні переживання успіхів і невдач всього класу. 2. Регулювання своїх емоцій. 3. Загальна емоційна атмосфера класу. *VI. Вольова єдність класу.* 1. Чи здатні учні класу до подолання труднощів і перешкод? 2. Колектив класу швидко й усвідомлено виконує загальноприйняте рішення. 3. Чи можуть учні довго, напружено виконувати поставлену задачу і доводити її до кінця? 4. Чи спостерігається в класі постійна готовність до подолань труднощів. *VII. Рекомендації щодо подальшої роботи класного керівника з класом.*

Характеристика та оцінка історичної особи – специфічне вміння, різновид оцінювальних умінь учнів, які розвиваються впродовж всього навчання історії в школі з поступовим ускладненням. Розвиток цього вміння здійснюється за допомогою: - розповіді вчителя про історичну особу з

відокремленням основних критеріїв оцінки; - складання плану оцінки історичної особи; - підготовка повідомлень учнями про історичну особу; - узагальнювальна характеристика по закінченні вивчення теми. У методиці історії поширена така структура характеристики й оцінки історичної особи:

1. Історичні умови і вплив суспільного середовища на формування поглядів. Життєві цілі людини.
2. Риси характеру особи, їх залежність від виховання, ідеалів суспільства того часу. Якості особистості, які допомагали або перешкоджали досягненню мети й вирішенню історичних завдань, висунутих тогочасним суспільством.
3. Засоби, що застосовувалися для досягнення мети.
4. Значення і роль особи в історії за результатами діяльності, значення для певної людської спільності (племені, народу), вплив особи на подальший перебіг подій, чи був прикладом для інших людей.
5. Власне ставлення до історичної особи з урахуванням засобів та результатів досягнення мети з урахуванням обставин того часу.

Хронологія – допоміжна історична дисципліна, що вивчає систему літочислення. Вона допомагає встановлювати дати історичних подій, визначати тривалість історичних явищ та їх послідовність у часі, періодизацію історичних процесів.

Хронологічна компетентність – це сформоване вміння називати основні дати; співвідносити дати з історичними подіями і процесами; визначати тривалість і послідовність подій, процесів, зокрема і в хронологічній таблиці; групувати дати на основі певних подій і процесів; співвідносити дати подій і процесів у регіоні, державі, Європі, світі, зокрема за допомогою синхроністичної таблиці. Прийоми формування хронологічної компетентності: 1) складання хронологічних комплексів – поєднання двох і більше взаємопов'язаних головних фактів для закріплення в пам'яті учнів. 2) заповнення хронологічних таблиць: а) простих (дата, подія); б) розгорнутих (дата, подія, сутність події); в) зведених, що вміщують дати всього курсу історії. 3) заповнення синхроністичних таблиць 4) заповнення

узагальнювальних таблиць 5) позначення тривалості подій на стрічці часу 6) ведення карточок подій 7) виконання хронологічних завдань.

Ц

Цілі навчання історії – освітня (засвоєння знань про важливі факти, образи, поняття і процеси всесвітньої історії та історії України в їх взаємозв'язках і хронологічній послідовності); розвивальна (мислення, уявлення, мова, пам'ять), виховна (емоції, ставлення, погляди, переконання).

Ч

Частково-пошуковий метод навчання – різновид проблемного методу навчання, за якого сформульовану проблему вчитель на уроці історії здебільшого розв'язує сам, а учні частково залучаються до пошукової діяльності на окремих її етапах. Частково-пошуковий метод навчання на практиці застосовується за допомогою словесних, наочних і практичних методів. Педагогічна цінність частково-пошукового методу навчання на уроках історії полягає в тому, що він розвиває вміння порівнювати економічний, соціальний, політичний розвиток держав, пояснювати історичні факти, події, явища, розкривати причинно-наслідкові зв'язки між ними, висловлювати припущення, доводити їх правильність, тобто вчить наукового мислення.

Ш

Шляхи формування історичних понять – формування понять у методиці викладання історії здійснюється двома шляхами: І – індуктивний – вивчення фактів, формування уявлень про цей факт, виділення суттєвих ознак поняття, визначення поняття, застосування поняття в практичній діяльності; II – дедуктивний метод навпаки передбачає спочатку застосування поняття на практиці і вже потім поступово здійснюється формування уявлення про це поняття.

Ю

Юнацький вік – період життя і психічного розвитку в межах від 14 до 18 років. У юнацькому віці відбувається інтенсивний фізіологічний і психічний розвиток. Особливого значення в юнацькому віці набуває моральне виховання, якому педагоги мають приділяти значну увагу. Психічний розвиток в юнацькому віці тісно пов'язаний з навчанням, трудовою діяльністю й ускладненням спілкування з дорослими.

Я

«Я-концепція» – відносно стійка, у більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. «Я-концепція» – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх суперечностей, образ власного «Я», що виступає як установка відносно до самого себе і який включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприниження тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо

Якість вищої освіти – відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості.